

Віталій ВЛАСОВ
Оксана ДАНИЛЕВСЬКА
Дмитро ВАЩУК

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Навчальний посібник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти, які беруть участь
в інноваційному освітньому проекті всеукраїнського рівня
за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного
забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах
реалізації Державного стандарту базової середньої освіти»
у 2024/2025 навчальному році

Частина 1

Схвалено для використання в освітньому процесі

Київ
«ГЕНЕЗА»
2024

Схвалено для використання в освітньому процесі
(протокол № 9 засідання експертної комісії з історії від 27.08.2024;
номер у Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним
програмам 3.0580-2024)

Відповідає модельній навчальній програмі
«Історія України. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт.: Бурлака О. В., Желіба О. В., Павловська-Кравчук В. А.,
Худобець О. А., Черкас Б. В., Щупак І. Я.)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

Рубрика «Міркуємо»

Рубрика «Для допитливих»

Рубрика «Досліджуємо»

Рефлексія

Рубрика «Обговорюємо»

Оцініть себе

Рубрика «Це цікаво»

Запитання і завдання

Переглянути електронний додаток
до навчального посібника можна за посиланням
<https://cutt.ly/Yeb3c0LL> або кодом.

Дорогі восьмикласники та восьмикласниці!

Цього року ви вивчатимете історію України раннього нового часу, доби, яку ще називають козацькою, оскільки її ключовим явищем було зародження козацтва та постання Української козацької держави – Війська Запорозького. Козацька доба надзвичайно багата на події та героїв. Сподіваємося, вас захоплять карколомні, сповнені пригод і випробувань долі козацьких керманичів – гетьманів, кошових, полковників, а також тогочасних митців, служителів церкви – усіх, хто творив історію козацької України.

Кожен параграф, матеріал якого поділено на пункти та пізнавальні рубрики, відповідає урокові – це зручно, адже ви зможете орієнтуватися в етапах опанування курсу за будь-якої форми навчання. Вашу увагу до теми уроку привертатимуть ілюстрації, розміщені на початку параграфів. На багатьох світлинах ви побачите пам'ятки, що є свідками давніх часів у сучасному просторі – це дасть змогу замислитися про безперервність історії, зв'язок сучасних подій із тими, що відбувалися сотні років тому (рубрика «Міркуємо»). Основні історичні відомості викладено в пунктах параграфів. Їхні назви сформульовано як запитання, що охоплюють передбачений навчальною програмою зміст курсу. До кожного пункту запропоновано запитання та завдання, позначені символом , призначення яких – допомогти зрозуміти зв'язки між історичними подіями та явищами.

Удосконалити вміння здобувати й опрацьовувати історичну інформацію вам допоможуть матеріали рубрики «Досліджуємо» . Уміщені в ній уривки з документів, подорожніх нотаток, спогадів чужинців, історичні карти та фрагменти історичних праць збагатять ваші уявлення про життя людей за доби раннього нового часу, а також про те, на що спираються історики, відтворюючи картини життя в минулому. Поділитися власними роздумами з приводу теми уроку, обміркувати в загальному колі запитання, які постали перед вами під час роботи, спонукатиме матеріал рубрики «Обговорюємо» . Виконуючи запропоновані в ній завдання, ви шліфуватимете вміння аргументувати власну думку, висловлювати ставлення до подій і постатей, бути переконливими.

У тому, що історичне знання виходить далеко за межі підручника історії та шкільних уроків, переконаєтеся з матеріалів рубрики «Це цікаво» . Для тих, хто хоче знати більше, прислужаться матеріали в рубриці «Для допитливих» . Тут на вас чекають віртуальні екскурсії, знайомство з видатними пам'ятками, діячами минулого та сучасними дослідниками. Діліться побаченим, обговорюйте за запропонованими в рубриці запитаннями, долучайтеся до творчих проєктів – застосовуйте отримані на уроках знання, поглиблюйте свою компетентність. До речі, ідеї для цікавих історичних проєктів ви знайдете в узагальнювальних параграфах до кожної теми (рубрика **Проект**).

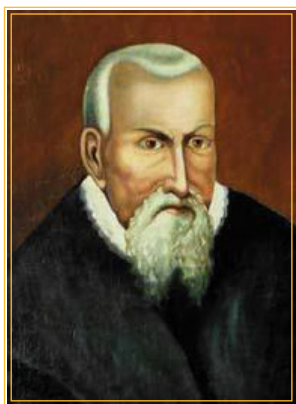
Перевірити, чи добре засвоєно матеріал, вам допоможуть запитання та завдання рубрики «Перевірте себе» , а також завдання до теми. Свої враження від прочитаного, почутого, побаченого на уроці висловлюйте наприкінці кожного заняття: до цього вас спонукатимуть запитання, позначені символом .

Цікавого вам навчання!

Українські землі у складі Речі Посполитої в XVI — першій половині XVII ст.

§ 1. Ранній новий час в історії України

 Роздивіться ілюстрацію. Що вам відомо про зображеного історичного діяча? Які історичні умови розвитку українських земель уособлюють його життя та діяльність? З якими подіями та процесами ці умови пов'язані? Сформулюйте кілька тверджень, що характеризують життя в Україні наприкінці епохи середньовіччя.

▲ Портрет Юрія Котермака з музею «Дрогобиччина» на Львівщині. Художник невідомий. Початок XX ст.

1. Які хронологічні межі раннього нового часу в історії України?

Торік на уроках історії України ви дізналися про те, яким було українське середньовіччя – період, що тривав від другої половини V – до початку XVI ст. Ви дізналися, що це був час формування української державності. На межі VIII–IX ст. постала держава з центром у Києві – Русь (Руська держава), яка за часів розквіту об'єднала землі від Балтійського до Чорного моря. Її правителі – князі із династії Рюриковичів – були могутніми володарями тогочасного світу. Традиції державотворення підхопила Волинсько-Галицька держава (Королівство Руське), а князь Данило Романович отримав королівський титул. За часів політичної роздробленості окремі українські князівства набули самостійності. Згодом Київське, Подільське, Волинське, Чернігово-Сіверське та Турово-Пінське князівства ввійшли до складу Великого князівства Литовського і мали великий вплив у новій державі. Що ж до Галичини, то вона була приєднана до Польського королівства, Закарпаття належало до володінь Угорського королівства, Буковина та Бессарабія – до Молдовського князівства.

Від кінця XV – початку XVI ст. в історії України розпочинається наступна доба, яку історики називають *новим*, або *модерним, часом*. Як і в європейській історії, цей період тривав до початку XX ст. Знаменням європейського нового часу, відгомін якого долинув і до українських земель, історики вважають Великі географічні відкриття та церковну Реформацію, а в культурному розвитку – Високе Відродження.

У добі нового часу виокремлюють два етапи: *ранній новий час*, або *ранньомодерний*, що тривав до кінця XVIII ст., і *пізній*, або власне

новий час, – від кінця XVIII до початку XX ст.

Цього навчального року ви вивчатимете історію раннього нового часу, протягом якого українські землі відчували докорінні політичні, соціально-економічні та культурні зміни.

Перша третина XVI ст. – час воєнного протистояння із Московським царством, унаслідок якого ворожа країна більше ніж на століття окупувала Чернігово-Сіверщину. У 1569 р. більшість українських земель увійшла до складу Речі Посполитої – держави, що до кінця XVIII ст. домінувала в Центрально-Східній Європі.

Війни з Московією, протистояння з Османською імперією та Кримських ханством сприяли зміцненню боєздатності українського війська і позначилися на оборонному будівництві. Саме в цей час формувався новий соціальний стан – козацтво, якому долею судилось об'єднати різні прошарки українського суспільства та продовжити традицію творення Української держави.

Ранній новий час приніс відчутні зміни і в культурне життя України. Завдяки ідеям Реформації з'явилися нові навчальні заклади – братські школи, колеґіуми, академії, набуло поширення книгодрукування, українською мовою перекладено Святе Письмо, що започаткувало новий етап у її розвитку.

Великі географічні

відкриття – відкриття європейських мореплавців XV – середини XVII ст., унаслідок яких було відкрито нові землі та прокладено морські маршрути.

Високе Відродження –

період в історії європейського мистецтва кінця XV – першої третини XVI ст., що позначений злетом живопису, архітектури та літератури. Найяскравіші представники – Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонаротті, Рафаель Санті.

Реформація –

релігійно-суспільний рух у Європі XVI – середини XVII ст., що набув форми боротьби проти вчення католицької церкви.

Що означає поняття «новий час»? Із чим пов'язують початок нового часу в європейській історії? Позначте на лінії часу хронологічні межі українського середньовіччя та нового часу. Спираючись на знання, отримані на уроках історії в 7-му класі, та на основі тексту сформулюйте запитання для історичної вікторини, які стосуються дат, подій, понять, постатей, географічних назв, що визначали напрям історичного розвитку українських теренів на початок нового часу.

Прочитайте уривок із праці сучасного історика Нормана Девіса. У чому автор вбачає підстави для образного визначення Ренесансу як періоду, що «не торкався ногами землі»? Як за такої характеристики, на думку вченого, цей ідейний рух спромігся розбити «шкаралушу середньовічної цивілізації»? Чи можна вважати наведені міркування відповіддю на запитання, чому хронологічні межі нового часу розмиті і лише приблизно збігаються в різних країнах? Зробіть висновок про те, у чому найістотніша відмінність нового часу від середньовіччя і чому саме ця відмінність стала рушієм цивілізаційного поступу.

За одну з найчільніших прикмет Ренесансу вважано «незалежність думки». Його ідеалом була людина, що, опанувавши всі галузі мистецтва і мислення, не потребує залежності від жодного зовнішнього авторитету для формування знань, уподобань і гадок...

Головним наслідком нового мислення стала дедалі більша переконаність, що людство здатне опанувати світ, у якому живе. Видатні постаті Ренесансу аж іскрилися впевненістю. Вони відчували, що дану Богом винахідливість можна і треба використати для розгадування таємниць Божого світу; а звідси й висновок, що долю людини на землі можна контролювати й поліпшити. Саме в цьому й полягав рішучий розрив з духом середньовіччя, коли релігійність і містицизм зміцнювали якраз протилежне переконання: люди – безпорадні іграшки Провидіння, пригнічені незбагненим функціонуванням усього навколишнього і своєї власної природи. В середньовічних поглядах переважала страшна тривога з приводу неспроможності, невігластва і безсилля людини... Натомість ренесансні погляди живилися духом визволення та свіжості, породженим дедалі кращим усвідомленням людських можливостей (*Норман Девіс. «Європа: Історія»*).

2. Кому завдячуємо вивченням раннього нового часу на теренах України та як учені дізнаються про події того періоду?

Як ви вже знаєте, кожен історичний період має своїх дослідників. Ранньомодерний час не є винятком. Одним з перших історію українського козацтва почав вивчати Микола Костомаров. Він присвятив низку праць питанням його формування, дослідив діяльність гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Виговського та Івана Мазепи. Не оминав увагою ні героїчних, ні трагічних сторінок козацької історії. Костомаров першим увів у науковий обіг визначення Запорозької Січі як християнської козацької республіки, а національну боротьбу середини XVII ст. характеризував як козацьку революцію. Наукові розвідки надихали Миколу Костомаров до літературної творчості, адже він – яскравий поет-романтик, автор історичних драм та повістей. Історичні постаті козацької доби ожили під його пером, поповнивши галерею національних героїв у європейському пантеоні. «На оборону отчизни коханої взяв я в руки оружжя і доти його держатиму, поки життя мого стане і поки вольності не діб'юся», – такі слова, наприклад, Костомаров уклав у уста гетьманові Хмельницькому, який для наступних поколінь став уособленням діяча-державника і провідником національної ідеї.

Великий внесок у дослідження доби належить Володимирові Антоновичу. Саме він відредагував та опублікував дев'ять томів джерел з історії Правобережної України XVI–XVIII ст. Засновником студій з українського права ранньомодерної доби став професор Київського університету св. Володимира Михайло Володимирський-Буданов. Звичаї та традиції козацтва стали об'єктом зацікавлення Дмитра Яворницького. Чималий внесок у дослідження українського державотворення XVII–XVIII ст. належить В'ячеславу Липинському, Дмитрові Дорошенку, Андрію Яковліву та Іванові Крип'якевичу.

Традиції вивчення українського нового часу продовжили Федір Шевченко, Катерина Стецюк, Олена Апанович; у царині дослідження українського раннього модерну працює багато сучасних українських учених.

Надзвичайну цінність для розуміння політичних та соціально-економічних подій в Україні в XVII–XVIII ст. мають *козацькі літопи-*

си: Самовидця, Григорія Граб'янки та Самійла Величка. Серед інших писемних джерел важливе значення мають гетьманські універсали, тексти міждержавних угод, щоденники українських та іноземних політичних діячів, особисте листування тощо.

Хто започаткував вивчення історії України ранньомодерної доби? На які джерела спираються вчені, досліджуючи події того періоду? Про що свідчить розвиток традиції літописання за часів козацтва?

Прочитайте уривок із праці дослідниці українського козацтва Олени Апанович. Які особливості історичного розвитку українських земель за періоду середньовіччя стали передумовою розбудови українських міст як потужних фортифікаційних осередків у період нового часу? Наведіть факти, що свідчать про тяглість традицій будівництва фортифікацій на українських теренах з періоду середньовіччя. Де і чому закладали міста-фортеці володарі Русі та їхні наступники? Чому період після монгольської навали не став для українських земель часом миру? Чому, попри розвиток кам'яного будівництва, на українських теренах і за пізніших часів для спорудження укріплень використовували дерево?

Майже всі українські міста і значна кількість містечок за традицією обов'язково були укріплені ...Скажімо, в Ніжинському полку укріплення, крім Ніжина і Глухова, мали містечка: Мрин, Олишівка, Дівиця, Іван-город, Бахмач, Конотоп, Борзна, Кролевець, Млини, Короп, Вороніж, Ямпіль. В Лубенському полку були укріпленими Лубни, Лукомля, Оржиця, Горошине, Чигирино-Дібровська, Вереміївка, Пирятин, Яблунів, Чорнухи, Журенське, Городище, Сенча, Лохвиця, Глинськ, Ромни, Сміла.

▲ Олена Апанович

Обов'язковим елементом укріплень були рів і вал. У великих містах фортифікаційні споруди вивершувалися фортечними дерев'яними або кам'яними стінами та баштами, в яких ставили гармати. В містечках, надто прикордонних, вали увінчували палісадами («палями обставлено») або оточували рогатками чи «надобами». Палісади робилися двосажневі, загострені з одного кінця, з продовганими отворами у двох місцях для з'єднання їх по одній лінії. Для укріплення містечка йшло не менше 700 палісадів. З боку міста вал обкладали дерном. В ньому робилися «призьби», зруби або тини, а також «розкати» – майданчики для гармат (до десяти у великих містах) (Апанович О. «Збройні сили України першої половини XVIII ст.»).

Прочитайте уривок з Першого Литовського Статуту (1529 р.). Чому на початку XVI ст. було закріплено норму про обов'язок брати участь у війні? На кого він поширювався? Які історичні умови сприяли зміцненню самоврядування українських міст і участі їхніх мешканців в організації оборони?

Кожен зобов'язаний брати участь у війні. Постановляємо за погодженням усіх радників наших і всіх підданих, що кожен князь, і пан, і дворянин, і вдова, також і кожен сирота, який досягнув чи не досягнув повноліття, та будь-яка інша повнолітня людина, яка володіє маєтностями, у разі виникнення небезпеки зобов'язуються з нами і нашими потомками, або при наших гетьманах брати участь у війні та споряджати на військову службу відповідно до земського наказу та конкретної необхідності; тобто з кількості людей, вотчинних і похожих, з маєтків вотчинних, а також вислужених та куплених – воїна на доброму коні, і щоб кінь коштував чотири копи грошей, а на воїні має бути панцир, шолом, меч, щит та спис із прапором.

Якщо хтось із зазначених підданих не візьме участі у війні, або приїхавши не зареєструється вчасно, або зареєструється але не дочекається загального шиккування, або після шиккування поїде без дозволу гетьмана, той втрачає свої маєтки тим порядком, як ніби не брав участі у війні.

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/FevlxPsz> або кодом, перегляньте відео, у якому подано загальний огляд козацьких літописів. У чому цінність цих пам'яток для дослідження історії України ранньомодерного часу? На чому ґрунтується висновок дослідників про визначну роль козацького літописання у формуванні національної ідентичності та розвитку традицій державотворення на українських теренах?

Спираючись на відомості, про які довідалися на уроках історії України та всесвітньої історії, визначте зв'язок між середньовіччям та періодом нового часу на теренах України.

1. Витлумачте поняття: *період нового часу, ранньомодерна доба*.

2. Укажіть хронологічні межі періоду нового часу та ранньомодерної доби в історії України.

3. Назвіть дослідників ранньомодерного часу в історії України.

4. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/Wesp7W00> або кодом та виконайте завдання онлайн.

§ 2. Українські землі як об'єкт претензій держав Європи й Азії в першій половині XVI ст.

Роздивіться ілюстрацію. Коли відбулася історична подія, якій присвячена картина? Хто з діячів української історії уславився участю в цій події? За які українські землі розгорілася битва? Між ким вона відбувалася? Чим закінчилася? Чи поклала перемога війська Великого князівства Литовського в битві під Оршею край територіальним претензіям з боку Московської держави? Поділіться припущеннями, чому.

1. Які зміни сталися на українських землях унаслідок територіальних суперечок між Великим князівством Литовським, Польським королівством та Московією?

З уроків у 7-му класі ви знаєте, що більшість українських земель протягом другої половини XIV ст. потрапила до складу Великого князівства Литовського – держави, що до кінця століття була федерацією

▲ Битва під Оршею. Художник невідомий (імовірно з кола Лукаса Кранаха Старшого). 1520–1534 рр.

земель-князівств, серед яких і Київського, Новгород-Сіверського, Волинського, Подільського.

Кожним із них, як і колись, правив удільний князь, щоправда, тепер уже не з династії Рюриковичів, а з литовської – Гедиміновичів. Київським і новгород-сіверським володарями, зокрема, стали сини великого князя – Володимир і Дмитро-Корибут Ольгердовичі. На Волині княжив молодший брат Ольгерда Любарт, а після нього – Любартович син Федір, на Поділлі володарювали племінники Ольгерда – князі Коріатовичі. Нові князі швидко перетворювалися на українських князів литовської династії.

Галичина, як пам'ятаєте, опинилася у складі Польського королівства – і відбулося це внаслідок тривалого воєнного протистояння, у яке були втягнуті польські, угорські та литовські володарі. Зрештою, у 1434 р. на українських землях у складі Польщі створено Руське воєводство з центром у Львові, а в 1462 р. – Белзьке з центром у Белзі. У 1434 р. на Західному Поділлі постало Подільське воєводство з центром у Кам'янці.

Подією, що засвідчила прагнення Польського королівства до посилення впливу на теренах Східної Європи, стала Кревська унія 1385 р., яка через династичний шлюб Ягайла Ольгердовича з польською королевою Ядвігою передбачала приєднання Великого князівства Литовського до Польської держави. Династичний союз загострив боротьбу за владу поміж литовськими князями і зрештою призвів до ліквідації удільних князівств на українських теренах.

Від кінця 80-х років XV ст. розпочалися війни між Московією та Великим князівством Литовським. Велике князівство Московське

під приводом збирання «руської спадщини» почало претендувати на українські та білоруські землі. Прикордонні конфлікти на московсько-литовському порубіжжі не вщухали впродовж кількох десятиліть. На початку XVI ст. кілька дрібних удільних князів Чернігово-Сіверщини за власним бажанням перейшли під владу держави Івана III (1462–1505), більшість же опинилася в складі Великого князівства Московського внаслідок збройних протистоянь. Літописець про ті події писав: «Багато міст і сіл підкорили, чимало людей мечам і вогню піддали, інших у полон забрали». Унаслідок воєнних дій 1500–1503 рр. до держави Івана III перейшли всі сіверські міста, зокрема Чернігів, Стародуб, Путивль, Рильськ, Новгород-Сіверський, Любеч та ін.

1507 р. московський цар розв'язав нову війну проти Великого князівства Литовського. Воєнні дії то загострювалися, то вщухали. Під час кампанії 1514 р. московське військо захопило білоруський Смоленськ і рушило під Оршу – важливий стратегічний пункт на перетині торговельних шляхів між Києвом, Мінськом, Вільном і Москвою. Назустріч московитам вирушило 30-тисячне українсько-білорусько-литовське військо на чолі з князем Костянтином Острозьким. Основу 80-тисячного московського війська становила кавалерія. Проте князь Костянтин удався до військових хитрощів: зімітувавши відступ і завівши московитів у пастку під залп своєї артилерії, полководець здобув переконливу перемогу.

Якими були історичні умови підпорядкування українських земель владі литовських князів? Які українські землі, коли і внаслідок яких подій опинилися у складі Польського королівства? До яких подій на українських теренах призвели територіальні претензії Московії? Позначте на лінії часу дати основних подій, що позначилися на територіально-адміністративному устрої українських земель на початок ранньомодерної доби.

Попрацюйте з історичною картою на с. 13. 1. Порівняйте територію розселення українців у XV ст. із сучасними кордонами України. 2. Які українські землі перебували у складі Великого князівства Литовського на початку XVI ст.? З якими державами воно межувало на заході, півночі та півдні? 3. До якої держави на початку XVI ст. відійшли землі Чернігово-Сіверщини? 4. У складі яких держав перебували Галичина з Холмщиною й Белзщиною, Західне Поділля, Закарпаття, Буковина? 5. Які території належали до Кримського ханства на початку XVI ст.?

Прочитайте уривки з джерел та роздивіться ілюстрацію на с. 11. Якими були повноваження руських князів у Великому князівстві Литовському? Як про ці повноваження свідчать документи і як їх утілено в портреті зображеного історичного діяча? На підставі джерел складіть характеристику князя Костянтина Острозького, визначивши його участь у тогочасному політичному житті.

1. Князь Костянтин може бути названий кращим воєначальником нашого часу, він 33 рази ставав переможцем на полі битви... у бою він не поступається хоробрістю Ромулу (*Папський легат у Польщі Пізоні після битви під Оршею, 1514 р.*).

2. ...другий Аннібал, Пірр і Сціпіон руський і литовський... муж святої пам'яті і надзвичайно прославленої діяльності (*Польський історик кінця XVI ст. Мацей Стрийковський*).

3. Після нього жодний з гетьманів у Польщі не виймав стільки разів шаблі проти неприятеля вітчизни (*Історик XVIII ст. Ігнатій Стебельський*).

4. ...Був той муж такий мужній і фортуний, що заслужив на те, щоб його назвали батьком короля, а Його Королівська Милість шанував його понад усіх (*Лікар-італієць Джованні Валентіно*).

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/GevlIEc7>

або кодом, перегляньте відео про вплив князя Костянтина Острозького на тогочасне суспільно-політичне життя. Які деталі сюжету доповнюють ваші уявлення про роль цього діяча в перебігові історичних подій? Чому діяльність князя вписано в історію не лише України, а й Литви і Польщі та Білорусі?

▲ Портрет Костянтина Острозького. Копія середини XVIII ст. з більш раннього портрета

2. Як вплинули на українські землі та які наслідки мали територіальні претензії Угорщини, Молдови і зовнішньополітичні інтереси Османської та Священної Римської імперій?

Територіальні претензії угорських володарів щодо українських земель засвідчено подіями ще від початку XI ст., коли угорський король Стефан I, скориставшись міжусобицями, що розгорілися після смерті Володимира Великого, почав захоплювати Закарпаття. Його наступники титулували себе «князями русинів». Захоплену тоді територію краю було поділено на адміністративно-територіальні округи – комітати. На початку XIII ст. землі Закарпаття перейшли до рук угорських магнатів. І хоч наприкінці XIV ст. до закарпатських земель виявляли інтерес литовські князі, верховна влада над ними належала угорському королю.

У 1526 р., після поразки угорського війська від турків у битві під Могачем, Закарпаття поділили між собою князівство Трансильванія та Священна Римська імперія, у якій правили імператори з австрійської династії Габсбургів.

Коли в 1359 р. виникло Молдовське князівство, Буковина та Бессарабія потрапили під владу молдовських господарів (князів). Наприкінці XIV – у першій половині XV ст. територію Північної Буковини було переділено на кілька волостей (повітів). Волості очолювали старости, які спочатку належали до українського боярства. У кінці XIV ст. під владу Молдови потрапила Південна Бессарабія. Однак уже в 1484 р. весь регіон перейшов під владу Османської імперії, а від 1538 р. така доля спіткала все Молдовське князівство.

Османська імперія на кінець XV ст. підпорядкувала собі також землі Кримського півострова. У 1475 р. турецький султан захопив генуезькі колонії Криму та князівство Феодоро, утворивши провінцію із центром у Кафі. 1478 р. зверхність турецького султана визнав і кримський хан Менглі I Герай. Залежність виявлялася в тому, що хан

повинен був брати участь у військових кампаніях султана, а останній мав право усувати й призначати ханів за власним бажанням. Підпорядкованість зовнішньої політики Кримського ханства османським султанам спричинила грабіжницькі походи татарських орд на українські землі (перший похід на Поділля 1438 р., згодом – 1442 р.). Надзвичайно руйнівним став великий похід в Україну хана Менглі I Герая в 1482 р. Тоді зазнав руйнувань Київ. У полон потрапило безліч людей, не зміг урятуватися й сам київський воєвода з родиною.

▲ Малюнок з угорської хроніки XV ст. з умовною назвою «Ординці ведуть полонених»

▲ Ага (офіцер) яничарів і яничар-белюк (член особистої гвардії султана).
Мініатюра з рукопису XVI ст.

Наприкінці XV ст. татарські походи на українські землі відбувалися щорічно, а то й двічі-тричі на рік. Орди кримського хана спустошували Поділля, Київщину, Волинь, Холмщину й Галичину. Багато людей забирали в полон. *Ясир* – так називали турки полонених – переправляли на невільницькі ринки Османської імперії, найбільшим з яких у Криму стала Кафа. Опинившись у рабстві, невільники найчастіше працювали на земляних та будівельних роботах. Чоловіки зазвичай ставали гребцями на турецьких галерах-каторгах. Жінки й дівчата потрапляли до гаремів. Хлопчиків-підлітків здавали до султанської гвардії, де з них виховували відданих захисників султанського престолу – *яничарів*.

Позначте на лінії часу дати основних подій, наслідок яких українські землі потрапили під владу Угорщини та Молдови. На які території і коли поширили свій вплив Османська та Священна Римська імперії? Які це мало наслідки?

Межа розселення українців у XV ст.

Феодальні межі

Польські і литовські володіння на українських землях:

- ① Руське воєводство (від 1434 р.)
- ② Белзьке воєводство (від 1462 р.)
- ③ Подільське воєводство (від 1434 р.)
- ④ Волинське воєводство (від 1566 р.)
- ⑤ Східне Поділля (Брацлавщина) (від 1566 р.)
- ⑥ Київське воєводство (від 1471 р.)
- ⑦ Чернігово-Сіверщина (від 1503 р. до Москви)

Межі територій, які в 1494–1503 рр. перейшли до складу Великого князівства Московського

Володіння Генуезької республіки (до 1475 р.)
Примітка: цифрою 1 позначено князівство Феодоро (існувало до 1475 р.)

Кордони держав у першій половині XV ст.

Північна межа володінь Османської імперії (включно з васальними державами) на початку XVI ст.

Кордони сучасної України

Визначні оборонні споруди на теренах України

▲ Українські землі в другій половині XIV – XVI ст.

- i** Роздивіться ілюстрацію. Як малюнок свідчить про відносини Литви та Польщі на початку XVI ст.? Яка подія визначила такі відносини? Де зображено короля, кого – навколо нього? Про що свідчать зображення гербів?

▲ Великий князь литовський Олександр Ягеллончик і Пани-Рада.
Статут Яна Ласького, 1506 р.

- C** Поділіться припущеннями про причини територіальних претензій сусідніх держав щодо українських земель на початку XVI ст. Які історичні обставини сприяли реалізації цих претензій?

- f** 1. На прикладі одного з регіонів України схарактеризуйте адміністративно-територіальні зміни, яких він зазнав на початок XVI ст.
2. Укладіть ланцюжок подій, у яких брала участь одна з країн, претенденток на українські землі, для реалізації своїх територіальних претензій.
3. Схарактеризуйте умови, у яких опинилися українські землі у складі Польського королівства, Великого князівства Литовського та інших держав, та спрогнозуйте, які з цих умов мали найбільший потенціал для соціального загострення в майбутньому.
4. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/gesITDFx> або кодом та виконайте завдання онлайн.

§ 3. Соціально-економічний розвиток українських земель у першій половині XVI ст.

Роздивіться ілюстрацію та прочитайте уривок із джерела, поданий як коментар до неї. Що вам відомо про розвиток українських міст у XV – на початку XVI ст.? Які історичні процеси зумовили розбудову старих і появу нових міст у той період? З чим пов'язані зміни в міській забудові? Як змінилося життя мешканців міст на українських теренах (порівняйте з фактами з історії Русі)?

▲ Панорама Львова. Гравюра Гогенберга А. (за малюнком Пасаротті А.) 1618 р.

Усі будинки міста кам'яні, дороги, облицьовані, широкі, високі, три- і чотириповерхові. Льохи та пивосховища з каменю і вриті в землю, щоб влітку напої були холодними. Це багатолюдне місто, повне достатків, тут багато фруктів. Кажуть, що в країні руських іншого такого міста нема. Це столиця. Містяни живуть заможнo, у розкошах... Крамниці повні товарів, усього вдосталь, і що захочеш, у Львові знайдеш. Там є багато різних майстрів і ремісників: майстрів-золотарів, золотошвей, скульпторів, мулярів, різьбярів по каменю й мармуру та ін. Тому туди приїздять зі всіх країн світу і з усіх областей (*Вірменський мандрівник та історик Симеон Днір Лехаці, XVI ст.*).

1. Які зміни сталися на початок раннього нового часу в структурі українського суспільства?

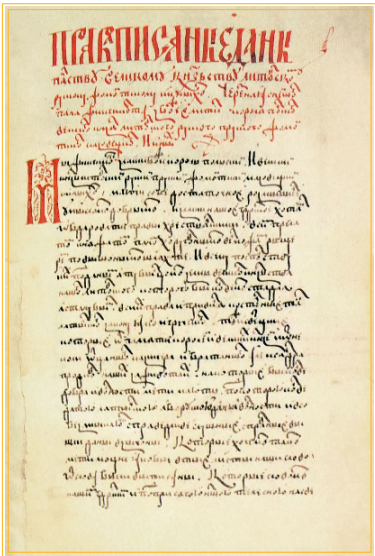
Ви вже знаєте, що в XV – на початку XVI ст. у структурі українського суспільства сталися зміни. Вони були зумовлені поширенням станової системи: суспільство поділялося на стани, наділені однаковими правами. Змін зазнали, зокрема, соціальні групи, яким належало місце на горі тогочасної суспільної піраміди. Як і за часів Русі, на найвищо-

му щаблі в ній перебували князі, але тепер це були представники двох династій – Рюриковичів та Гедиміновичів. Упродовж другої половини XV – на початку XVI ст. відбувалося поступове зближення князів із представниками інших привілейованих прошарків і, як наслідок, утворення єдиного стану – *шляхти*. Тож для українських земель у складі Великого князівства Литовського склалася така структура панівного стану: князі – пани – дрібна шляхта (зем'яни).

Прикметною ознакою суспільно-політичного життя України в XVI ст. було те, що попри неоднорідність шляхетська верства прагнула закріпити свої права і привілеї. Зміни в становищі шляхти відбилися в законодавчому кодексі того часу – Першому (або Старому) Литовському статуті (1529 р.). Згідно з ним шляхті було гарантовано, що її не можна карати без суду. Закон також забезпечував шляхті володіння землею, яку не можна було відібрати «без вини». У редакції 1566 р. (т. зв. Другому Литовському, або Волинському, статуті) закріплювалася норма про зрівняння в правах нижчої ланки боярства-шляхти з князівсько-магнатською аристократичною верхівкою. Зокрема, запроваджувалися виборні суди (до цього вища аристократія підлягала тільки безпосередньому судові великого князя) та система повітових сеймиків із регулярними загальними (вальними) сеймами, на які вся шляхта мала право «з'їжджатися, радитися та обмишляти», тобто керувати державою. Однак проголошеній статутом рівності ще було далеко до реальної.

Як і раніше, особливе місце в українському суспільстві належало *духівництву*. Окремішність цієї верстви виявлялася в тому, що вона не підлягала світському суду. Духівництво за тих часів було досить численним – священники з їхніми сім'ями, ченці, люди, які обслуговували церкву. Вище духівництво (митрополит, єпископи, настоятелі монастирів) поповнювалося вихідцями з аристократичних родів і займало свої посади лише з волі литовських та польських володарів. Становище нижчого духівництва залежало від землевласників, на землях яких розташовувалася церковна парафія.

У соціальній піраміді тодішнього суспільства найнижче місце посідали *селяни*, які були найчисленнішою верствою – близько 80 % населення. Як і інші групи тогочасного суспільства, селянство не було однорідним. Селяни поділялися на *похожих* (особисто вільних) і *непохожих* (прикріплених до свого наділу). Протягом XV – першої половини XVI ст. відбувалися зміни, які полягали в обмеженні особистої волі селян – *закріпаченні*. Як і раніше, селяни жили громадами. Члени сільської громади спільно користувалися пасовиськами, лісами, озерами, ріками.

▲ Сторінка Першого Литовського статуту (1529 р.)

Орні землі розподіляли між частинами громади – *дворищами*, які об'єднували по кілька дворів-*димів*, тобто господарств окремих сімей. Різноманітні податки й повинності на користь держави та землевласника сільська громада також розподіляла поміж дворищами, маючи відповідальність за їх виконання (принцип кругової поруки). Селянську громаду очолював *отаман*, обраний на сільському сході представниками дворощ. Сільська громада обирала також власний суд, який називали *копним* (від *копа* – зібрання громади); він складався із «суддів копних» – «мужів». Копний суд скликали під відкритим небом на заздалегідь призначеному місці. Суд розглядав цивільні й кримінальні справи, зокрема суперечки за землю та вбивства. Поступово, із переходом землі громад у власність землевласників, копний суд було замінено на суд *вотчинний*.

Міське населення теж було неоднорідним. Багаті представники аристократичних родів належали до міської верхівки – патриціату. Середній, найчисленніший прошарок містян, які мали міські права (ремісники, крамарі), – це поспільство. Щоб уважатися повноправним громадянином – перебувати під захистом міського самоврядування, користуватися привілеями городянина, зокрема мати право займатися ремеслом, вести торгівлю на міському ринку, потрібно було володіти нерухомим майном, зонайменше – власним будинком. Найнижчий прошарок населення міст – міська біднота.

Шляхта (польс. *szlachta* від давньонім. – *рід, порода*) – привілейована верства в Польщі та Литві.

Магнати (від *magnatus* – *багата, знатна людина*) – найвпливовіші землевласники, переважно князі.

Парафія – нижча церковна адміністративна одиниця, фактично, територія, на якій живуть члени громади, вірні одному храму.

Яких верств тогочасного українського суспільства історичні зміни на початок ранньомодерної доби торкнулися найбільшою мірою? (Відповідь обґрунтуйте фактами.) Чому жодна з верств не була однорідною? Чим українське суспільство того періоду було подібним до західноєвропейських, а чим відрізнялося від них?

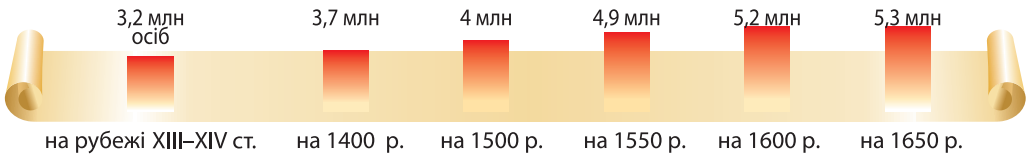

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/oevlkaw4> або кодом, ознайомтеся з інтерактивною картою володінь князів Острозьких. Як зміни теренів князівства пов'язані із суспільно-політичним розвитком українських земель на початку ранньомодерної доби? Які факти справили на вас найбільше враження, розширивши уявлення про цей князівський рід?

Проаналізуйте діаграму та схему на с. 18. Як змінювалася чисельність населення українських земель на початок ранньомодерної доби? Про що це свідчить? Коли на українських землях почало поширюватися магдебурзьке право? Що воно передбачало? Як відповідно до нього було організоване міське самоврядування? Чи пов'язані дані, наведені в діаграмі, із тими змінами, які сталися внаслідок поширення магдебурзького права? Поділіться припущеннями, як саме.

Динаміка чисельності українців

на рубежі XIII–XIV ст.

на 1400 р.

на 1500 р.

на 1550 р.

на 1600 р.

на 1650 р.

особисту
свободу для
містян

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО ПЕРЕДБАЧАЛО

міське
самоврядування
з власним
судочинствомпросторову
перебудову міста
(закладання нового
міського центру)регулювання
повинностей
міщан (постійний
чинш)

2. Що визначало економічний розвиток українських земель на початку XVI ст.?

Суспільно-політичні зміни на початок ранньомодерної доби торкнулися й господарського життя. Ба більше: усі соціально-економічні процеси були тісно взаємопов'язані причинно-наслідковими зв'язками. З уроків у 7-му класі ви пам'ятаєте, як потреба захисту південних рубежів Русі, а також її розташування на перетині важливих торговельних шляхів зумовили появу і розбудову найстаріших міст на українських теренах. Тож бурхливий розвиток міст у XVI ст. свідчить не тільки про поступ у суспільному житті, а й про неабияке економічне піднесення. Наприклад, тільки на території Руського й Белзького воєводств у XVI ст. було засновано близько сотні міст. На Волині наприкінці XVI ст. з'явилося близько 50 нових міст. Міста були осередками ремесла та торгівлі.

▲ Коваль. Малюнок з рукопису XVI ст.

Тут, окрім щоденної торгівлі, кілька разів на тиждень відбувалися *торги*, на яких продавали сільськогосподарську продукцію й ремісничі вироби. У великих містах по кілька разів на рік проходили *ярмарки*. На них приїздили купці з різних міст та країн. Деякі ярмарки спеціалізувалися на окремих товарах – зерні, худобі, шкірі тощо. Особливе значення мали ярмарки у Львові, Луцьку, Кам'янці, Києві.

Найважливішим торговим центром тих часів був Львів – найбільше місто України за кількістю населення. Львів користувався *правом складу*, тобто всі товари, привезені з інших країн, мали продаватися спочатку у Львові, а вже те, що не купили, розвозили по інших містах. Зі східних районів України до Львова приганяли великі гурти волів, привозили шкури, хутро, віск, мед, рибу, різні промислові вироби. Зі Сходу привозили прянощі, прикраси, шовк тощо. Із Криму, Балкан та Угорщини постачали вина, із Західної і Центральної Європи – сукно, металеві вироби, одяг.

Помітному пожвавленню міського господарства та активному формуванню містян як стану сприяло, як ви пам'ятаєте, надання містам королем або великим князем литовським (згодом і власниками-магнатами) привілею на магдебурзьке право. Разом з магдебурзьким правом міста переймали й цеховий устрій ремесла. Ремісничі об'єднання – *цехи* – виникли в західноукраїнських землях наприкінці XIV ст. У Львові у 1425 р. діяло близько десяти цехів, а в 1579 р. – уже 20. Діяльність цехів була спрямована насамперед на усунення конкуренції в ремісничому виробництві. Кожен цех мав свій статут, який визначав як особливості виробництва, так і спосіб життя ремісників.

Протягом XVI ст. цехи активно розвивалися в українських містах Київщини та Волині. Щодо того часу відомо про майстрів близько 130 ремісничих спеціальностей.

Пожвавлення міжнародних економічних зв'язків позначилося і на сільському господарстві. Зростання на ринках Центральної й Західної Європи попиту на хліб та іншу сільськогосподарську продукцію сприяло стрімкому розвитку *фільваркового господарства*. Перші фільварки з'явилися в другій половині XV ст. у Галичині та Західній Волині. Вироблена у фільварках продукція призначалася переважно для збуту-продажу. Зацікавлені в зростанні прибутків, землевласники розширювали площі фільваркових земель, захоплюючи громадські наділи й примушуючи селян працювати на себе з власним реманентом, тобто впроваджували панщину. У середині XVI ст. загальнопоширеною стає дводенна, а подекуди й триденна панщина.

Економіка (від грец. – *відання домашнім господарством*) – 1) система суспільних відносин, що визначають господарське життя; 2) господарство певної країни; 3) наука, що вивчає особливості господарського життя.

Цех – самоврядна громада вільних ремісників одного чи кількох фахів, об'єднана в цехове братство, яку очолював виборний старшина (цехмістр).

Фільварок (пол. *folwark*, від нім. – *хутір, ферма, господарство*) – маєток у XIV–XIX ст., велике багатогалузеве господарство в Польщі, Литві, Україні та Білорусі, де сировину не тільки виробляли, а й переробляли.

Наведіть факти, які свідчать про зростання ролі міст як осередків господарського життя. Яке значення відігравали міста в розвитку торгівлі? Як розвиток фільваркових господарств впливав на становище селян?

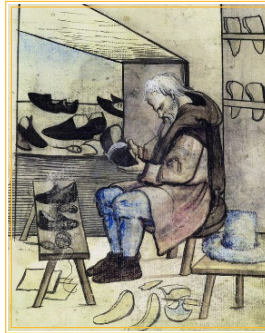
Прочитайте уривок із праці сучасного українського історика Ярослава Грицака. Подискутуйте про те, чи мали Великі географічні відкриття вплив на українське суспільство початку XVI ст. і в чому це виявлялося. З матеріалів параграфа наведіть щонайменше п'ять фактів, які свідчать про зумовленість соціально-економічного розвитку українських земель того часу процесами, явищами та подіями з європейської історії.

Замість морського шляху до Індії Колумб відкрив Америку, хоча до кінця життя не усвідомив своєї помилки. Ця помилка мала глобальне значення. Вона заклала підвалини Нового світу. До 1492 року континенти були відрізані між собою великими водними просторами,

а їхні мешканці мало або зовсім нічого не знали одні про одних. Відкриття Америки поклало початок їхньому зближенню, зв'язавши розрізнені континенти політично, економічно й культурно. Трьома словами: світ став глобальним (Грицак Я. «Подолати минуле: глобальна історія України»).

i Роздивіться зображення ремісників на малюнках першої половини XVI ст. Спираючись на текст підручника та скориставшись додатковими джерелами інформації, напишіть лист від імені ремісника певного фаху про його життя в одному з українських міст.

↻ Узагальніть матеріал уроку у схемі «Зміни в соціально-економічному житті українських земель на початок ранньомодерної доби».

- 👍**
1. Укладіть перелік понять з теми уроку та витлумачте їх.
 2. Схарактеризуйте структуру українського суспільства XVI ст.
 3. Визначте галузі господарства, що зазнали найпомітніших змін на початок ранньомодерної доби. Поясніть, із чим ці зміни пов'язані.
 4. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/HeslYMp6> або кодом та виконайте завдання онлайн.

§ 4. Люблінська унія 1569 р.

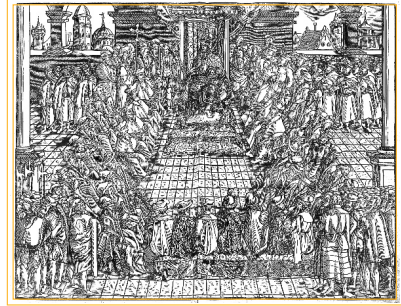
⚙️ Роздивіться ілюстрації на с. 21. Про що свідчить той факт, що польський художник через триста років від події, відомої в історії як Люблінська унія, присвятив їй картину? Поділіться припущеннями, на які джерела спирався митець, відтворюючи перебіг події в живописі. Які спільні риси помітили на картині і давній гравюрі? Як називається форма держави, якою керують люди, обрані на певний термін? Спрогнозуйте, які переваги отримувало українське суспільство, здобуваючи досвід республіканського управління. Які деталі картини свідчать про драматизм ухвалення рішення під час Люблінського сейму? Поділіться припущеннями, із чим ці драматичні настрої були пов'язані.

1. Якими були причини та як розгорталися події під час Люблінського сейму 1569 р.?

Ви вже знаєте, що шлях до об'єднання Великого князівства Литовського з Польщею був тривалим. Започаткувала його Кревська унія 1385 р., метою якої було спільне подолання небезпеки з боку лицарів-хрестоносців. З другої половини XV ст. став набирати сили новий

▲ Люблінська унія.
Художник Матейко Я. 1869 р.

▲ Засідання сенату часів
Сигізмунда II Августа.
Гравюра 70-х рр. XVI ст.

суперник Литви – Московське князівство, яке почало претендувати на українські й білоруські землі. На початку XVI ст. Велике князівство Литовське у війнах з Московією втратило майже третину своєї території, зокрема Чернігово-Сіверщину й Смоленськ.

Ситуація загострилася в середині XVI ст., коли розпочалася війна Московського царства проти Лівонії. Щоб уникнути можливих територіальних втрат, Литві потрібно було знайти надійного союзника. Єдиним реальним кандидатом на таку роль було Польське королівство, з яким Велике князівство Литовське вже вісім разів обговорювало й укладало різноманітні угоди-унії та з яким було пов'язане особою спільного монарха (великий князь литовський обіймав одночасно й королівський престол).

В обговоренні ідеї унії брали участь й українські можновладці. Одні з них всіляко опиралися об'єднанню Литви з Польщею в одну державу, інші, навпаки, підтримували його. Українські князі, зокрема київський воєвода Василь-Костянтин Острозький (син гетьмана Костянтина Острозького), Костянтин Вишневецький, брацлавський воєвода Роман Сангушко, уперто противилися унії, побоюючись, що після приєднання до Польського королівства втратять свої привілеї, адже за польськими законами вся шляхта мала рівні права. Литовська, українська й білоруська середня та дрібна шляхта підтримувала об'єднання, сподіваючись у такий спосіб здобути для себе більших прав.

▲ Портрет
Василя-Костянтина
Острозького. Невідомий
художник. XVIII ст.

Лівонія – історичний регіон у Східній Балтії. Охоплює територію сучасних Латвії та Естонії. У XIII–XVI ст. – землі Лівонського ордену та Лівонської конфедерації. Упродовж 1558–1583 рр. тривала Лівонська війна – війна Московії проти Лівонського ордену німецьких лицарів, а після його розпаду 1561 р. – проти Великого князівства Литовського, Польщі (з 1569 р. – Речі Посполитої), Данії та Швеції за вихід до Балтійського моря.

Об'єднання в одну державу було вигідним і польській шляхті, яка через брак вільних земель у Польщі, укладання шлюбів, успадкування маєтків і наділів розширювала землеволодіння на Волині, Поділлі й Підляшші.

Попри взаємну зацікавленість з приводу умов угоди про державну унію Великого князівства Литовського й Польського королівства точилися гострі суперечки. Люблінський сейм розпочався 10 січня 1569 р. Півроку сторони не могли дійти згоди. Представники Польщі пропонували унію, за якою Велике князівство Литовське зливалось з Польським королівством у єдину державу; окремими в Литовському князівстві мали лишатися тільки адміністрація та судочинство. Це викликало опір литовських послів, які прагнули зберегти суверенітет у складі майбутнього утворення. Проте серед литовців не було єдності. Князі та середня й дрібна шляхта обстоювали передусім станові інтереси, які не збігалися.

Розбрат у таборі литовських представників вдало використали поляки. Коли 1 березня 1569 р. майже всі литовські послы залишили засідання сейму, польський король Сигізмунд II Август, спираючись на підтримку української шляхти, у березні та травні 1569 р. видав універсали про приєднання Підляшшя й Волині до Польського королівства. За універсалом місцева шляхта зрівнювалася в правах з польською. Наступний королівський універсал проголосив приєднання до Польщі Київщини й Брацлавщини. «Надзвичайно важливо для Речі Посполитої, щоб Київ перебував під владою Польської держави, оскільки Київ – це ворота усіх тих володінь, до яких належать Волинь і Поділля».

Рішучі заходи Польщі змусили литовських магнатів повернутися за стіл переговорів. Уболіваючи за цілісність своїх маєтків, литовські князі погодилися на унію й не виступали проти того, що українські землі переходили до Польської Корони.

▲ Акт Люблінської унії. 1569 р.

 Сформулюйте твердження про причини Люблінської унії для кожної із зацікавлених сторін. Чому частина литовської знаті опиралася унії? Якою була позиція українських князів? Які обставини спонукали українську знать переходити до табору прихильників об'єднання Литовського князівства і Польського королівства?

 Попрацюйте з історичною картою. 1. Які українські землі перебували у складі Польщі до Люблінської унії 1569 р.? 2. Які українські землі увійшли до складу Польського королівства за Люблінською унією? 3. Які нові воєводства було утворено на українських землях у складі Польського королівства після Люблінської унії? Які міста були їх центрами? 4. У складі яких держав перебувала решта українських земель? 5. З якими державами сусідила Річ Посполита на сході та півдні? 6. Які з держав перебували в залежності від Османської імперії наприкінці XVI ст.?

▲ Українські землі в XV – першій третині XVII ст.

 Обговоріть уривки з поданих джерел за запитаннями. 1. Чому український князь виступав на сеймі «спільних станів Польської Корони зі станами Великого князівства Литовського»? 2. Що мав на увазі князь, коли казав, що належить до народу, який «кожному народові рівний шляхетністю»? 3. Чому князь, на вашу думку, обстоював право на свободу віросповідання та збереження місцевих звичаїв? 4. Як у листі Григорія Ходкевича оцінено перебіг подій червня 1569 р.? На чому ґрунтується така оцінка? Чи вважаєте її об'єктивною?

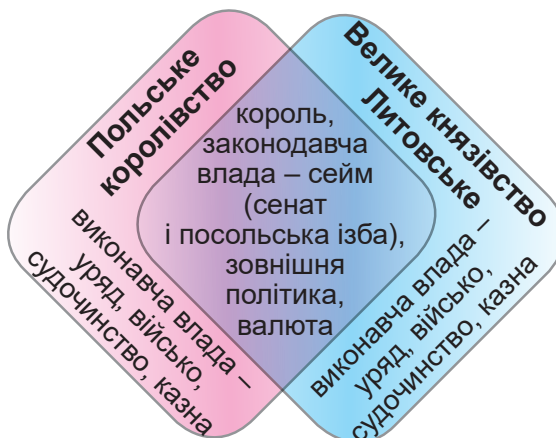
1. І на цьому перед Вашою Королівською Милістю наголошуємо, що погоджуємося на (приєднання) як люди вільні, свободні, щоб це не принизило нашої шляхетної гідності. Бо ж ми є народом так поштивим, що жодному народові і на світі не поступимося, і впевнені, що кожному народові рівні шляхетністю... Також просимо, оскільки ми (з поляками) різної віри, а власне ми – греки, то щоб нас і в цьому не було понижено і щоб нікого не примушували до іншої віри (З виступу українського князя Костянтина Вишневецького під час сейму в Любліні 1569 р.).

2. Нічого втішного не можу написати вам звідси. Всі наші справи, як і раніше, йдуть гірше й гірше, я вже не бачу ніяких засобів виправити їх. У суботу король вирішив відокремити від нас Київ, і сьогодні, мабуть, київський воєвода буде присягати як польський сенатор. Тому прошу вас сповістити, чи прибудете ви до нас і коли. Це тим більше важливо, що поляки, віднявши в нас усіх людей, бажають ще, щоб ми самі дали їм військо на захист держави, – для того, думаю, вимагають цього, щоб тим скоріше погубити нас. Дядько мій (Ієронім Ходкевич), трокський каштелян, наказав вам довго жити. Розмовляючи в мене за обідом... про те, яку згубу приносить нам ця унія, він, спонукуваний любов'ю до батьківщини, сказав, що бажав би не дожити до неї, що й трапилося, – він не дожив до ранку й віддав душу Богові. Писано 6 червня 1569 р. (З листа віленського каштеляна Григорія Ходкевича до віленського воєводи Миколая Радзивілла).

2. Що передбачала ухвала Люблінського сейму 1569 р.? Яким був державний устрій Речі Посполитої?

1 липня 1569 р. сейм виніс ухвалу про унію двох держав: Великого князівства Литовського та Польського королівства. Тож виникла нова держава – *Річ Посполита*, яка стала однією з найбільших європейських держав останньої третини XVI – XVIII ст.: на території 815 тис. км² мешкало близько 8 млн осіб різних етносів і віросповідань.

РІЧ ПОСПОЛИТА

Утворену внаслідок унії державу очолював єдиний король, спільно обраний і коронований як польський король і як великий князь литовський, спільний сейм (сенат і посольська ізба). Угоди з іншими державами належало укладати від імені Речі Посполитої. Особливості державного устрою Речі Посполитої ілюструє схема:

КОРОЛЬ

(від його імені видавалися всі сеймові ухвали)

- обирався пожиттєво
- роздавав у пожиттєве володіння державні (королівські) маєтки
- призначав (пожиттєво) на всі вищі світські посади та місцеві уряди
- скликав сейми, під час їх роботи був головою сенату

ВАЛЬНИЙ (загальний) СЕЙМ двопалатний вищий

законодавчий орган держави
без згоди сейму король не міг

- ухвалювати закони
- запроваджувати податки й мита
- брати шлюб
- скликати шляхетське ополчення

Ухвали сейму мали силу на всій території Речі Посполитої.

Будь-який депутат міг скасувати постанову сейму, ухвалену навіть більшістю голосів (право «вето»).

ПОСОЛЬСЬКА ІЗБА нижня палата сейму

(ухвалювала закони, які набували чинності лише за умови згоди senatorів і короля).

Складалася з послів, які обиралися на шляхетських сеймиках усіх воєводств і земель. Кількість послів становила 170 осіб, згодом – 190.

Місцеві шляхетські сеймики

зібрання шляхти окремих воєводств, земель і повітів, які були нижчою ланкою парламентсько-представницької системи та водночас органами місцевого самоврядування.

СЕНАТ верхня палата сейму

Належали

- гнєзненський архієпископ (*примас* – глава римо-католицької церкви Польщі) та львівський архієпископ;
- всі єпископи;
- вищі урядовці: коронний і великокнязівський канцлери, підканцлери, великі та надвірні маршалки, підскарбії;
- воєводи й каштеляни, деякі старости.

Кількість senatorів становила 140 осіб.

Литовську, українську, білоруську й польську шляхту зрівняли в правах, вона отримувала право на володіння землею по всій території Речі Посполитої. Ліквідовувано митні кордони. За Литвою збережено певну самостійність: право й суд, адміністрацію, військо, скарб. Гарантовано збереження «руської мови» в публічній та діловій сферах. Українські землі зберігали свободу віросповідання, непорушність місцевих звичаїв та вільне користування рідною мовою.

Унаслідок Люблінського унійного сейму більшість українських земель об'єднано в складі Польщі у шістьох воєводствах: Руському (із центром у Львові), Белзькому (Белз), Подільському (Жам'янець), Волинському (Луцьк), Брацлавському (Брацлав), Київському (Київ). Їх очолювали призначені урядом воєводи, які керували шляхетським

ополченням, головували на місцевих сеймах і наглядали за діяльністю шляхетських земських судів. Воєводства поділялися на *повіти*. Винятком було Руське воєводство, яке поділялося на *землі*, а ті у свою чергу – на повіти.

 Скориставшись схемою в тексті параграфа, 1) поміркуйте, чи всі верстви населення брали участь в управлінні державою; 2) аргументуйте чи спростуйте твердження, що Річ Посполита була шляхетською республікою; 3) наведіть докази: а) що влада короля була обмеженою; б) що, попри певні обмеження, влада короля фактично не була слабкою.

 Роздивіться ілюстрації. 1. Яких історичних діячів зображено на першій ілюстрації? 2. Чому автор обрав саме такий сюжет для втілення ідеї Люблінської унії на третій ілюстрації? 3. Що спільного в сюжетах ілюстрацій, у чому істотна відмінність? Запропонуйте тлумачення зображення на гербі Речі Посполитої, узявши до уваги, що для Польської Корони і надалі символом держави залишався коронований «Білий орел», розташований на червоному полі, а для Великого князівства Литовського – гербовий знак «Погоня», тобто срібний вершник з піднесеним над головою мечем на червоному тлі.

▲ Пам'ятник на честь 500-річчя Кревської унії. Краків

▲ Герб Речі Посполитої

▲ Фрагмент монумента на честь Люблінської унії. Люблін

 Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/Sevz5aKm> або кодом, доведіться про історію створення, символіку та персонажів картини Яна Матейка, подану на початку параграфа. Оберіть одного з героїв та поділіться інформацією про нього в загальному колі. Спираючись на текст параграфа, поділіться припущення, що символізує обраний вами персонаж.

 Як ви думаєте, чи можна вважати Люблінську унію закономірним фіналом тривалого історичного процесу, чи подія ця – швидше випадковий збіг обставин, з яких вдало скористалися політичні еліти? Аргументуйте свою відповідь.

 1. Установіть хронологічну послідовність подій, позначивши дати на лінії часу: а) Люблінська унія; б) об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського в Річ Посполиту; в) початок Лівонської війни; г) Кревська унія.

2. Яким був державний устрій Речі Посполитої?

3. Яким був адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Речі Посполитої?

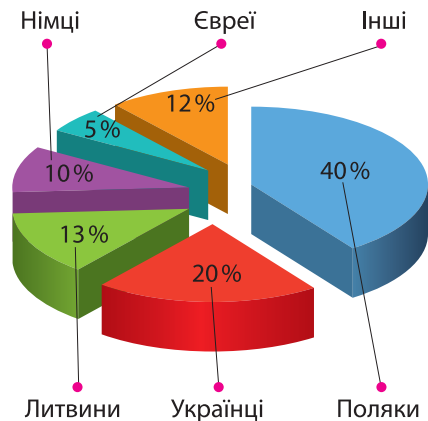
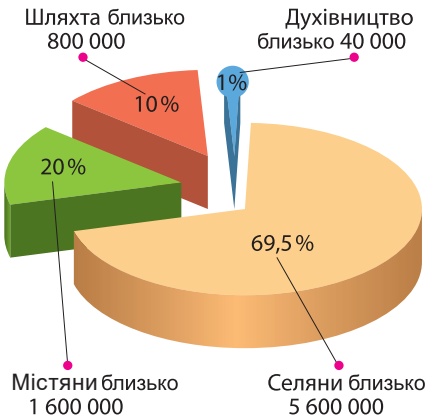
4. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/4eslPS57> або кодом та виконайте завдання онлайн.

§ 5. Соціально-економічний розвиток та повсякденне життя в українських землях після Люблінської унії

На підставі діаграм зробіть висновок про соціальну структуру населення Речі Посполитої та про його національний склад. Визначте релігійну (конфесійну) належність населення Речі Посполитої.

На українських землях чисельність шляхти в середині XVI ст. не перевищувала 5 % усього населення. У середині XVII ст. на території Волині та Центральної України до шляхти належали 38,5–40 тис. осіб, тобто вона становила 2,3–2,5 % загальної чисельності населення регіону.

1. Які зміни сталися в повсякденному житті селян та містян після Люблінської унії?

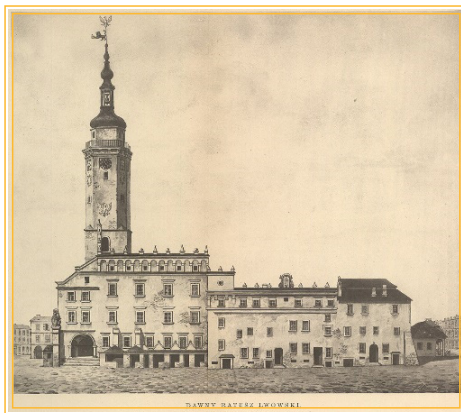
Як ви вже знаєте з попереднього уроку, Люблінська унія була подією, яку зумовила низка змін у політичному та соціально-економічному житті, що відбувалися від початку XVI ст. Зокрема, у квітні 1557 р. у Великому князівстві Литовському набула чинності «Устава на волоки». Цей документ став завершальним у процесі проведення аграрної реформи, розпочатої в першій третині XVI ст. з метою впорядкувати земельну власність і підвищити продуктивність господарств. За «Уставою на волоки» розпочалося масштабне перемірювання землі у зв'язку з уніфікацією одиниці виміру – волоки, а також із запровадженням чітко визначених розмірів податків. Унаслідок реформи основою сільськогосподарської діяльності стала трипільна система, відбулися зміни в забудові селянських господарств, було чітко визначено повноваження сільських адміністрацій.

На українських землях волочна система набула поширення переважно на Волині та на більшій території Руського воєводства (тут землю міряли не волоками, а ланами). На лівобережній Україні волочна система утвердилася в першій половині XVII ст. Скасування міждержавного кордону внаслідок Люблінської унії сприяло активно-

му переселенському рухові. На Волинь і Київщину рушила галицька шляхта, яку вабила служба при княжих дворах. Простолюд переселявся на незаймані терени Брацлавщини та Київщини, що сприяло їх господарському освоєнню. Чисельність населення на південно-східних територіях протягом останньої чверті XVI – першої половини XVII ст. зростає у 20–30 разів. На колишніх напівпорожніх прикордонних землях Київщини та Брацлавщини мешкало близько мільйона людей.

Та попри певні позитивні зміни аграрна реформа призвела до зникнення історично сформованого на українських землях селянського землеволодіння. На якісних ґрунтах швидко закладали фільваркові господарства і, відповідно, зростала кількість кріпосних селян та панщина. Приміром, у приватних селах Волині у 80-х рр. XVI ст. вона становила п'ять днів на тиждень. Трохи кращою була ситуація на Київщині та Брацлавщині, де до кінця XVI ст. фільваркове господарство не набуло значного поширення, а відробіткова рента залишалася низькою. З джерел відомо, наприклад, що піддані Слободищ (Київське воєводство) мусили «раз на рік з кожного диму платити 20 грошей литовських, а також 3 дні на полі: один день сіяти, один день жати, а третій день косити».

У другій половині XVI ст. пришвидшився розвиток міст, досконалішими стали «стандарти» забудови. Особливо активно міста розбудовували в 70-ті роки. Отримавши так званий локаційний привілей, засновники міст починали планувати будівництво. Спершу відбувалося вимірювання волок (ґрунтів), яке здійснював «мірник». Далі обирали місце для ринку. Кожен містянин отримував окремих пляц (осадничу ділянку), до якої належали будівельна ділянка, город, а також частина поля, пасовища тощо. Оселятися в містах могли лише особисто вільні особи, а містяни мали обов'язок стежити, щоб це правило не порушувалось. Інколи визначали чіткий термін для побудови житла. Наприклад, у м. Володимир на Волині він становив шість тижнів. У містах з магдебурзьким правом будували ратушу – місце засідань магістрату. Якщо в місті було кілька етнічних громад, ратушу мала кожна. До таких міст належав, наприклад, Кам'янець на Поділлі, у якому свою ратушу та магістрат мали українська, польська та вірменська громади.

▲ Львівська ратуша. Художник Глоговський Є. До 1826 р.

Протягом останньої чверті XVI – першої половини XVII ст. у Київському воєводстві з’явилося до 200 міст і містечок, у Брацлавському – майже 100. За перше поунійне десятиліття на Волині виникло близько 50 містечок, а до середини XVII ст. ця кількість зростає до 180. Магдебурзьке право, яке отримало чимало міст, сприяло поживленню ремесла й торгівлі. Закладення нових міст на південно-східному прикордонні супроводжувалося будівництвом оборонних замків, що відіграло важливу роль у захисті від нападів з Криму.

Що передбачала «Устава на волоки»? Якими були позитивні та негативні наслідки аграрної реформи для українських земель? Які процеси визначали розвиток міст у другій половині XVI – першій половині XVII ст.? Укладіть таблицю, у якій узагальніть зміни в повсякденні селян та містян, установивши причиново-наслідкові зв’язки між фактами, про які довідалися.

Житті в селі та місті у другій половині XVI – першій половині XVII ст.

Які зміни відбувалися	Подія, що їх зумовила	Регіон, де відбувалися найпомітніше або де спостерігалася своєрідність	Історичні факти, які підтверджують зміни в повсякденному житті

На підставі уривків із заповітів містян зробіть висновок про рівень їхнього добробуту. З яких регіонів походять документи? Як цитовані документи свідчать про правову культуру того часу? Що найбільше вразило в деталях заповітів?

1. Помислив тією духівницею останньої волі моєї порядок слушний та правний у всьому маєтку моему на письмі вірно та ясно до відомості людської. Також дружину мою вірну, милу панну Олену Микитичну Богдановича, і дочку мою милу Варвару хочу при євності залишити. Спершу, записую їй, дружині моїй милій, з дочкою моєю будинок мій власний отчизний і дідичний у місті Києві на березі Дніпра з усім ґрунтом земельним та будівництвом, також з усіма речами моїми, маєтностями від великого до малого, що може бути названим, золото, срібло, перли, плаття, цин, мед, капи, зброя, бидло (худобу) – то все після смерті моєї дружині моїй милій та дочці відписую (*Із заповіту кийського містянина Ігнатія Маликовича, 12 липня 1572 р.*).

2. Чоловіку моему милому, пану Якубу Сокольницькому даю, дарую цим заповітом останньої моєї волі, записую віно (придбне) й нажите своє, котре до помешкання принесене, речі рухомі, гроші, золото, срібло, перли, шати, цин, мед, бидло та усі домові статки, які можуть вважатися рухомими речами, нічого нікому не залишаючи. Має право мій чоловік як хоче, відповідно до своєї волі тим розпоряджатись (*Із заповіту ковельської містянки Ядвіги Кривецької, дружини Якуба Сокольницького, 27 лютого 1587 р.*).

2. Що визначало суспільний розвиток у поунійний період?

У другій половині XVI ст. істотні зміни відбулися і в системі судочинства. Після Люблінською унії в українських воєводствах залишився чинним Литовський Статут 1566 р., який неофіційно називали Волинським. Діяли нові суди: земські, гродські та підкоморські, кожен з яких мав свою сферу компетентності. Зокрема, у земських су-

▲ Земські судді. Малюнок XVI ст.

формування законодавчої бази кріпацтва. Згідно з редакцією 1588 р. термін розшуку втікачів-селян подовжено до 20 років.

Неабиякий вплив на повсякденне життя мешканців українських земель у другій половині XVI ст. мали зміни світогляду, уявлень про добробут, побутових звичок тощо. Через Польщу в Україну проникали ідеї Відродження, Реформації та Контрреформації, набувала поширення західноєвропейська система освіти. Не маючи власної вищої школи, дедалі більше вихідців з українських земель навчалися в європейських університетах, прилучаючись до нових наукових і мистецьких традицій. Утім, хвиля західноєвропейських культурних впливів не поглинула споконвічних традицій. Нове й старе в українській культурі мирно співіснувало, нашаровуючись одне на одне. Саме тому культурне життя в Україні другої половини XVI – першої половини XVII ст. визначають як національно-культурне відродження, про що довідаєтеся на наступних уроках.

Водночас Люблінська унія сприяла розширенню польського землеволодіння, що пришвидшувало закріпачення селян, ускладнювало соціальні відносини, загострювало релігійну ситуацію через поширення католицизму. Один з найістотніших наслідків – ополячення української шляхти.

Які факти в матеріалах параграфа підтверджують висновок про те, що писане право стало домінувати в державі? Що спричило зміни побутових звичок та світогляду мешканців українських земель після Люблінської унії?

Проаналізуйте уривки з джерел за поданими запитаннями. 1. Про повсякденне життя яких суспільних верств свідчать цитовані уривки? 2. Що визначало становище цих верств у тогочасному суспільному житті? 3. Узагальніть свідчення джерел висновком про позитивні та негативні наслідки Люблінської унії у становищі суспільних груп, що посідали верхні та нижні щаблі соціальної піраміди. Спрогнозуйте, які з цих наслідків могли спричинити гострий соціальний конфлікт.

1. Шляхтич завжди веселий у своєму королівстві, співає й танцює вільно, не маючи над собою жодних примусових обов'язків, бо не винен королеві, своєму вищому володареві, нічого, окрім титулу, двох грошей з лану і військової служби. Четвертого ж над шляхтичем немає нічого, що б псувало йому настрої у Королівстві (*Український мислитель Станіслав Оріховський-Роксолан*).

2. Руська шляхта поміж ними дуже нечисленна, наслідує польської і, схоже, соромиться того, що належить до іншої, аніж римська, віри, щоденно переходячи до неї, хоча вся знать і всі ті, що титулюються князями, вийшли з грецької віри (*Французький інженер Гійом Левассер де Боплан*).

3. Шляхта все подорожує. До приятелів і кривняків їздять часом за сто миль, і це проходить їм легко, бо мають доволі коней і повозів, і ними везуть усе, чого їм у дорозі потрібно (*Німецький мандрівник Ульріх фон Вердум*).

4. Раніше вважалося обов'язком селянина обробляти землю, а купцеві займатися міськими справами. Шляхтич же займався лицарським ділом і безперервно воював. Тепер у нас нема вояків, нема людей мужніх і героїв, проте є корчмарі, гендлярі й посередники... Найбільшим геройством у них вважається знати дорогу, якою гонять биків з маєтку до Гданська, бо всі заможні торгують волами, кіньми, вином, медом, горілкою, перцем, оселедцями, рибою, дичиною і всяким хлібом... Усе, що мають їхні підлеглі у своїх домах на продаж, вони велють принести на панський двір, скуповують за найнижчими цінами і відправляють до міста... Туди ж вони відвозять і свої власні продукти (*Польський учений-енциклопедист Шимон Старовольський*).

5. Там, де було 20 селян, лишилося 8 або 10. Має (селянин) доволі землі, забирають її під фільварок... Усіх можуть зігнати із землі і фільварок там заснувати.

Узагальніть матеріал уроку дискусією про переваги та недоліки перебування українських земель у складі Речі Посполитої та обґрунтуйте власну (загалом позитивну або негативну) оцінку факту утворення Речі Посполитої щодо подальшого історичного розвитку українських земель. Візьміть до уваги міркування українського історика.

Річ Посполита була однією з найбільших держав тодішньої Європи. Вона утворилася внаслідок унії (об'єднання) Польського королівства та Великого князівства Литовського. Внаслідок цього об'єднання велика частина руських земель опинилася у складі однієї держави. Доти галицька частина перебувала в Польському королівстві, а білоруські землі, Волинь та Центральна Україна – у Великому князівстві Литовському. Із моменту утворення Речі Посполитої всі українські землі опинилися в кордонах однієї держави. Цей факт сам по собі заклав підвалини України як окремої національної спільноти (*Грицак Я. «Подолати минуле: глобальна історія України»*).

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/Sefsc2Xq> або кодом, довідайтеся про модні тренди в одязі за ранньомодерної доби. Які історичні умови перебування українських земель у складі Речі Посполитої сприяли культурному обмінові між європейськими народами? На підставі фактів з підручника, відео та відомостей, отриманих на уроках всесвітньої історії, поділіться в загальному колі думками про становище жінок за того періоду.

Які факти з буденного життя різних верств українського суспільства наприкінці XVI ст. вразили найбільше? Чим саме?

1. Наведіть п'ять-сім історичних фактів, які свідчать про зміни повсякденного життя на українських землях у другій половині XVI ст.
2. Укладіть ланцюжок подій в одній із царин соціально-економічного життя, які зумовили зміни в ній на кінець XVI ст.
3. Порівняйте динаміку змін в господарстві та повсякденному житті за регіонами: де вони відбувалися швидше, де повільніше, у чому виявлялася своєрідність змін і з чим це було пов'язано.
4. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/OesIAJ9n> або кодом та виконайте завдання онлайн.

§ 6. Церковні та релігійні проблеми в Україні XVI ст.

- Роздивіться ілюстрації та прочитайте коментар до них. Доберіть п'ять-сім прикметників, якими можна описати зображену пам'ятку. У чому її історична та культурна цінність? Які історичні процеси, характерні для ранньомодерної доби, зумовили її появу?

1

2

▲ Сторінкові мініатюри з євангелістами Матвієм (1) та Іоанном (2) з Пересопницького Євангелія

▲ Сторінка з орнаментованою оздобою з Пересопницького Євангелія

Книгу написано на пергаменті чорним чорнилом з уживанням червоної фарби, оздоблено вишуканими малюнками-мініатюрами. 482 аркуші рукопису оправлені в дубові дощечки, обтягнуті зеленим оксамитом. Праця над перекладом Євангелія староукраїнською мовою тривала від 1556 до 1561 р. Розпочато її було в с. Двірець, а закінчено в м. Пересопниця – це волинське містечко й дало назву книзі. Перекладачем Євангелія був архімандрит Пересопницького Пречистенського монастиря Григорій. Переписав переклад син протопопа із Сянока Михайло Василевич. У післямові він повідомив, що Григорій працював над перекладом з великою любов'ю та щирою молитвою. Пересопницьке Євангеліє – пам'ятка, про цінність якої свідчить ставлення до неї, як до національної святині. Саме ця книга лежить по-

ряд із Конституцією України під час складання присяги президентами нашої держави.

1. Що визначало релігійне та церковне життя на українських землях у другій половині XVI ст. ?

Релігійне та церковне життя на українських землях після Люблінської унії набуло помітної динаміки. Ви вже знаєте, що панівною релігією в Польському королівстві був католицизм, що ж до українських теренів, то тут поширенішою була православна, або грецька, віра. Віротерпимість, характерна для українських міст з етнічно строкатим населенням, запобігала конфліктам на релігійному ґрунті. Проте з часом почала даватися в знаки нерівність етнічних груп щодо участі в державному житті, можливостях займатися ремеслами і торгівлею тощо, адже, зрозуміло, у католицькій державі більші привілеї мали ті, хто сповідував державну релігію.

Щоб протидіяти польському католицизмові, який через розгалужену мережу колегій і друкарень невпинно поширював вплив на нові східні землі, українська православна церква мусила виробити власну систему освіти. Але ні достатньої кількості книжок, ні відповідних навчальних закладів для вищого духовництва не було.

Становище православ'я на українських землях ускладнювалося й зовнішніми обставинами. Захоплений Османською імперією 1453 р. Константинополь утратив вплив. Натомість дедалі потужнішою ставала Московська митрополія, яка прагнула перебрати славу згаслого Константинополя. Визнання в 1589 р. Московського патріархату, надання його главі титулу патріарха Московського та всієї Руси занепокоїло українських церковних діячів. Розуміючи складність ситуації, частина представників вищого православного духовництва і шляхти дедалі більше схилилися до ідеї об'єднання з римо-католицькою церквою.

Неабиякі суперечки в Україні викликала календарна реформа, проведена з ініціативи папи Григорія XIII. У лютому 1582 р. він оголосив про впровадження нового календаря – григоріанського, або календаря нового стилю, на відміну від старого, юліанського. Реформа мала на меті подолати відставання календарного часу від астрономічного, яке в XVI ст. становило 10 днів (у XVII ст. теж 10 днів, у XVIII ст. – 11, у XIX ст. – 12, а у XX ст. – 13). Однак новий календар не сприйняли у східному християнському світі, наводячи насамперед богословські аргументи. (Календарне протистояння зберігалося аж до нашого часу, і лише в 2023 р. Православна Церква України ухвалила рішення про поступове узгодження календарів.)

Церковне життя в українських землях зазнавало впливів загальноєвропейських ідей та рухів. У Речі Посполитій набули певного поширення реформаційні ідеї, зокрема з'являлися послідовники нового напрямку християнського вчення – протестантизму. (З уроків всевітньої історії ви знаєте, що протестантська церква проголошувала свою незалежність від влади Папи Римського.) Щоправда, у лоно протестантської церкви переходили здебільшого шляхетські родини Литви та Польщі. Що ж до українських земель, то тут осередки протестантизму почали з'являтися в 30–40-х роках XVI ст. і були поодинокими:

нове віровчення не знайшло масової підтримки ні в середовищі можновладців, які, прагнучи розширення своєї влади, віддавали перевагу католицизмові, ні серед простого народу. Тож вплив Реформації виявився в застосуванні реформаційних ідей для оновлення православної церкви.

Найголовнішим здобутком Реформації в Україні був переклад Святого Письма живою мовою народу, а також її використання в богослужінні. Переклади Святого Письма староукраїнською літературною мовою стали з'являтися від середини XVI ст. Найвідомішим є *Персонницьке Євангеліє*.

Не оминула українські землі й хвиля Контрреформації – католицької реформи церковного життя. Один зі шляхів реформування католицької церкви передбачав її наближення до реформаційних церков. Інші ґрунтувалися на цілковитому запереченні віровчень, народжених Реформацією, аж до оголошення їм війни. Перемогла друга позиція. Утім, методи її втілення багато в чому були реформаційними: запровадження власного шкільництва, розвиток книговидання, надання особливого значення проповіді тощо. Справі реформування католицької церкви слугував орден єзуїтів, заснований 1534 р. й офіційно затверджений Папою Римським 1540 р. Єзуїти згуртували навколо ідеї оновлення католицької церкви великі інтелектуальні сили, а провідними засобами її реалізації визначили освіту та дипломатію.

У Польщі єзуїти почали діяти в 60-ті роки XVI ст., а вже до середини XVII ст. у Речі Посполитій працювали 32 єзуїтські колегії – з них 13 на українських землях. У 1575 р. було відкрито єзуїтську колегію в Ярославі (нині – Польша), а незабаром єзуїтські колегії з'явилися у Львові, Кам'янці, Луцьку, Перемишлі, Острозі. Запроваджуючи в життя потужну освітню програму, єзуїти прагнули збільшити кількість прихильників католицизму. Високий рівень навчання в єзуїтських закладах сприяв поширенню освіти: багато українців отримали змогу, закінчивши їх, продовжити студії в західноєвропейських університетах.

Яким було становище православної церкви наприкінці XVI ст.? Які особливості мав реформаційний рух в Україні? У чому виявився вплив Контрреформації? Яку роль у тогочасному національно-культурному житті відіграла діяльність ордену єзуїтів?

Прочитайте уривки з джерел та на їх підставі зробіть висновок про зміни в релігійному житті на українських землях упродовж XVI ст. Чим ці зміни спричинені? Чому після Люблінської унії проявив релігійної нетерпимості та утисків православних побільшало? На яких особливостях релігійної ситуації у Львові наприкінці XVI ст. наголошено у другому фрагменті джерела? Якими явищами та подіями зумовлене таке становище містян-українців? Яку роль, за свідченням джерела, відіграло Львівське Успенське братство в буденному житті львів'ян?

1. У Русі багато віросповідань. Є християнська релігія, підпорядкована римському первосвященникові. Вона панує і переважає, хоча представники її нечисленні. Друга віра, руська, яка зберігає грецький обряд, більш поширена й охоплює всю Русь. Третя віра –

іудейська; її прихильники, іудеї, – не лихварі, як у християнських землях, а ремісники, землероби або великі купці, які часто тримають у своїх руках громадські побори й податки. Четверта віра – вірменська, переважно в містах Кам'янці та Львові. Вірмени – досить досвідчені купці, які доходять зі своїми товарами до Кафи, Константинополя, єгипетської Александрії, Алькаїра й країн Індії. В одязі та церковній службі русини наслідують греків. У них є своє письмо й алфавіт на зразок грецького, дуже з ним подібний. Євреї користуються єврейським письмом і грамотою; займаються також і науками: астрономією та медициною. Вірмени мають свій обряд і своє письмо. Зі святих вони найбільше шанують апостола Фадея, переконуючи, що він навернув вірмен у християнство.

...У руських церквах при богослужінні читають і співають... слов'янською мовою; у вірменських церквах – вірменською мовою; в іудейських синагогах моляться єврейською мовою. Християни ж римського обряду співають, моляться й читають латинською мовою (З трактату Матвія з Мехова «Про дві Сарматії», 1517 р.).

2. ...Насамперед змушувала рада міста Львова великим насильством нас, осілих містян, наших дітей і нашу челядь, до послуху папського костюлу, до свят нового календаря, мордуючи в'язницями й караючи штрафами. Вранці, у день св. Маргарити, пославши своїх міських слуг, насильно виволокли й вкинули до темної в'язниці у вежі під ратушею Василя, учня сідляра Юрія Рогатинця, а також челядників, кушніра Юська, кушнірчика Івана та учня Іванка. Майстри й челядники прийшли до пана бурмістра, питаючи, з якої причини їх слуг з дому похапали під час їхньої відсутності. На це пан бурмістер відповів: «Причина та, що ви не святкуєте наших свят, не буваєте на казаннях у нашому костюлі й не слухаєте, коли ксьондзи заповідають свята. Отже, ідіть і ви сидіти». Потім, на прохання й вимогу наших братів та своїх сусідів, арештовані були випущені.

Однак члени ради обіцяли самі зберегти мир лише при тій умові, якщо звільнені з-під арешту, під страхом сурової урядової кари, не протестуватимуть і не почнуть судової справи. А такого навіть у поганській державі не терпить християнський народ... (Зі скарги Львівського Успенського братства, 1593 р.)

На підставі уривка з джерела зробіть висновок, у чому тогочасні мешканці українських земель убачали загрозу діяльності єзуїтів. Чи вважаєте такі застереження виправданими? Чому релігійне питання в Речі Посполитій довгий час було об'єктом маніпулювання російськими імперськими ідеологами з метою підживлення псевдонаукових історичних міфів, за допомогою яких вони виправдовували свою колоніальну політику щодо України? У чому вбачаєте позитивні наслідки діяльності єзуїтів, а в чому негативні?

Волинський шляхтич у 20-х роках XVII ст. так розповідає про єзуїтську школу: «Аж ти віддав синка свого до тієї... школи. Аж вони там твого синка русинка... ошукали... Ось вже й на віру свою святу правдиву яко пес щекаєт, і на тебе, отця, і на матір на свою, і на весь рід свій, і віри, і мови своєї многославної святої відрікається...».

2. Якими були історичні умови появи братств та розгортання братського руху?

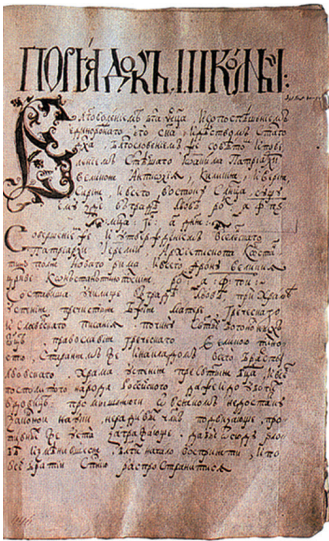
Вплив ідей Реформації на українське суспільство засвідчує й діяльність православних братств – національно-релігійних громадських об'єднань містян при православних церквах. Найавторитетнішим було Львівське Успенське братство, яке почало формуватися на початку 80-х років XVI ст. У 1586 р. антиохійський патріарх Йоаким затвердив статут Львівського братства. Цей документ надав братству права зверхності над іншими подібними громадами та контролю за духівництвом, зокрема єпископами. Незабаром Львівське братство домоглося *ставропігії* – права підпорядковуватися не своїм єпископам, а безпосередньо патріархові. Відтоді братство стало називатися ставропігійним.

Братства розгорнули добродійну діяльність – допомагали братчикам, які опинилися у скруті, дбали про забезпечення храмів книжками, іконами, свічками, влаштовували храмові свята тощо. Та поступово братства взялися за справи в царині культури та освіти. Вони почали створювати бібліотеки, відкривали друкарні та школи. Перша братська школа з'явилась у Львові 1586 р., а незабаром їх почали створювати в інших містах, так що наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. в Україні діяло близько 30 братських шкіл. Навчатися у Львівській братській школі мали право діти всіх станів. Братство

власним коштом утримувало школу. Невелику плату за навчання брали з батьків учнів лише «згідно з можливостями кожного». Діти з незаможних родин і сироти навчалися безкоштовно. Велику увагу у школі приділяли вивченню церковнослов'янської та книжної (літературної) староукраїнської мов. Вивчали також грецьку мову та латину.

Навчання у школі будувалося за системою тогочасних західноєвропейських середніх шкіл – гімназій. Його основу становило вивчення «семи вільних наук» – граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії, музики. За європейською традицією учні здобували освіту у трьох класах граматики та в класах поетики й риторики.

Діячі братського руху прагнули поліпшити становище православної церкви. Вони виступали проти зловживань вищого духівництва, шукали шляхів розв'язання проблеми невиконання священниками своїх обов'язків тощо.

▲ Сторінка статуту Львівської братської школи. 1587 р.

У чому вбачаєте вплив ідеї Реформації в діяльності братств на українських землях? Як розгортання братського руху характеризує розвиток українського суспільства? Які суспільні процеси вможливили появу братств у ранньомодерну добу?

Прочитайте уривок з джерела. Про які права та обов'язки тогочасних учнів ви дізналися? Що зі шкільних звичаїв збереглося донині, а що змінилося? Які мо-

ральні цінності прагнули плекати братчики в тогочасних школах? Які з цих цінностей суголосні з ідеями Високого Відродження?

” Сідати мають кожен на своєму певному місці, призначеному відповідно до науки: котрий більше вміє, сидітиме вище, хоч би й вельми убогий був, а котрий менше вмітиме, сидітиме на простішому місці... Багатий над убогим нічим не має бути вищий у школі, тільки самою наукою... Сходитися хлопці мають до школи на певну годину... і відпускати їх додому по науці так само...

Щоранку має пильно доглядати дидакал (тобто вчитель): коли б якого хлопця не було, має зараз послати по нього й довідатися причини, чому не прийшов. Коли б забавився де іграми, чи вдома обдурив, чи над потребу спав і через те не прийшов, довідатися усього й привести його мають... У поранок спершу по молитвах мають мовити кожен учорашню науку свою та й письмо своє, яке вдома писав; виклад науки своєї має показувати...

По обіді хлопці мають самі писати на таблицях кожен свою науку, подану їм од дидакала, окрім малих, яким має писати сам дидакал. А в школі навчившись, на важкі слова опитувати мають один одного, тобто диспутувати. А додому відходячи, вірша потвердити, аби увечері, прийшовши додому, діти вміли перед родичами своїми чи сторонні діти всякого стану, живучи в господі, господарям своїм науку, яку вчили в школі, прочитати із викладом, за звичаєм шкільної науки, а що вчили того дня, мають увечері вдома написати і до школи принести вранці, показати перед дидакалом своїм...

Двох чи чотирьох хлопців щотижня іншим ладом мають виділяти для порядку, з чого жоден відмовлятися не може, коли б до нього черга надійшла. А діло їхне буде: раніше до школи прийти, школу підмести, у печі затопити і біля дверей сидіти, а котрі входять та виходять – про всіх знати (З «Порядку шкільного» Львівської братської школи, 1587 р.).

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/GevN8tRI> або кодом, роздивіться сторінки Пересопницького Євангелія. Якими фактами відео збагатило ваші уявлення про славетну мистецьку пам'ятку? Що найбільше вразило в сюжеті про книгу? Спробуйте перелічити барви, які використовували творці пам'ятки в її оздобленні. Чим зумовлено використання чорної та червоної барви в тексті? Спираючись на матеріали параграфа, складіть запитання про пам'ятку, які починаються словами «хто», «що», «де», «коли», «як», «навіщо», «чому», та обговоріть їх у загальному колі.

Узагальніть матеріал параграфа, склавши асоціативні ланцюжки до понять, поданих у схемі.

Церковне та релігійне життя на українських землях у другій половині XVI ст.

Становище православної церкви	Реформація	Контрреформація	Діяльність православних братств

1. Витлумачте поняття: *церковні братства*; *Реформація*; *протестантизм*; *Контрреформація*; *Євангеліє*; *орден єзуїтів*.

2. Установіть хронологічну послідовність подій: а) заснування у Львові братської школи; б) Люблінська унія, об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського в Річ Посполиту; в) створення Пересопницького Євангелія.
3. Чому поява братств посприяла культурному піднесенню в Україні в останній чверті XVI – на початку XVII ст.? Які чинники зумовили такий напрям розвитку українського суспільства?
4. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/UedDi2Eb> або кодом та виконайте завдання онлайн.

§ 7. Берестейська церковна унія 1596 р.

Роздивіться ілюстрації. Які деталі зображених пам'яток свідчать про рішучість намірів досягти об'єднання християнських церков – католицької і православної в Речі Посполитій? Навіщо був потрібен цей політичний крок? Поділіться припущеннями, хто прагнув об'єднання церков, а хто міг чинити спротив йому? Поміркуйте, коли, за яких обставин і за чийм наказом було викарбувано медаль. Кого, на вашу думку, зображено на пам'ятці?

▲ Грамота Берестейської унії з підписами та печатками учасників собору. 8 жовтня 1596 р.

▲ Медаль з написом: «На прилучення русинів»

1. Яким було ставлення до унії (об'єднання) православної та католицької церков і як різні сторони пропагували свою позицію?

▲ Портрет Іпатія Потія. Невідомий художник. XVII ст.

Церковному соборові, що схвалив унію, передували тривалі переговори між православним духовництвом, Ватиканом, українськими можновладцями, представниками польської католицької церкви, королівським двором. Щоб пришвидшити втілення ідеї унії в життя, двоє з православних єпископів – найбільші її поборники *Іпатій Потій* та *Кирило Терлецький* – вирушили в подорож до Рима, де наприкінці 1595 р. відбулася їхня зустріч із Папою Римським та офіційна церемонія з'єднання єпископів з католицькою церквою. Та, попри згоду сторін, остаточне рішення щодо унії мав винести церковний собор. Його було призначено на 6 жовтня 1596 р. у м. Бересті (нині – Брест у Білорусі).

Спершу підтримав ідею церковної унії український князь Василь-Костянтин Острозький. Завдяки їй він, зокрема, сподівався домогтися справжньої рівності у правах, що поклато б край утискам православних. Крім того, унія здатна була, як здавалося її прихильникам, розв'язати проблему підпорядкування Української православної церкви: після її переходу під зверхність Папи Римського відпала б потреба боротьби із зазіханнями Московського патріархату. Були й особисті мотиви. Вищих православних ієрархів непокоїла втрата авторитету в церковному житті. Уже йшлося про те, що за справу оновлення української церкви взялися братства. Їхній вплив з кожним роком зростав. Заручившись підтримкою східних патріархів, братства отримали право контролювати діяльність найвищих церковних діячів. Тож в унії православні єпископи, та й сам митрополит Михайло Рогоза, убачали можливість позбутися нагляду з боку братств.

У Польщі щодо унії церков одностайності не було. Одні взагалі виступали проти будь-якого об'єднання, інші ж (а їх була більшість на чолі з королем) не заперечували такої можливості. Проте польським можновладцям не потрібна була авторитетна українська церква, рівна у правах з польською. Тому унію церков вони тлумачили як навернення до католицизму. У трактаті «Про єдність Божої Церкви під одним Пастирем» проповідник-єзуїт *Петро Скарга* переконував читачів, що істинною є лише одна церква – римо-католицька, тож найкориснішим було б «відкинути помилки греків та об'єднатися з осердям істинної віри».

Таке тлумачення унії католиками викликало у православних обурення. Згодом прихильників об'єднання поменшало, його почали заперечувати навіть колишні ініціатори, зокрема князь В.-К. Острозький. Тож не дивно, що навколо ідеї об'єднання церков розгорнулася гостра інтелектуальна суперечка (полеміка).

Представники різних поглядів висловлювали думки в літературних творах, які називають *полемічними*. До сьогодні збереглося близько 200 пам'яток полемічної літератури представників різних таборів – прихильників та противників унії. Один з найвидатніших православних письменників-полемістів, праці якого були опубліковані за життя, – *Герасим Смотрицький*. Його перу належать кілька полемічних трактатів, зокрема твір «Ключ царства небесного...», надрукований 1587 р. в Острозі. Видатною пам'яткою полемічної літератури був «Тренос» («Плач») 1610 р. Його створив *Мелетій Смотрицький*, син Герасима. Цей твір, написаний польською мовою, не був спрямований проти якогось конкретного твору чи події, а написаний як плач Церкви-України, покинутої та зневаженої власними дітьми.

Винятковою самотутністю відзначалися твори українського полеміста православно-го табору *Івана Вишенського*. До нашого часу

▲ Портрет Мелетія Смотрицького. Невідомий художник. XVIII ст.

їх збереглося 16. Надрукованим за життя письменника був лише один твір – «Послання до єпископів», у якому з надзвичайною пристрасністю висловлено погляди щодо унії, яких, на думку письменника, мав би дотримуватися простолюд.

 Як різні суспільні спільноти Речі Посполитої ставилися до ідеї об'єднання церков? Які інтереси переслідувала польська влада та католицьке духовництво? Чому прихильники церковної унії були і серед православних? До якого соціального стану вони здебільшого належали? Як різні сторони пропагували свої погляди щодо церковної унії? Позитивним чи негативним наслідком підготування й укладання угоди про церковну унію вважаєте літературну полеміку? (Відповідь обґрунтуйте.)

 Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/GevN4L7N> або кодом, довідайтеся про життя видатного українського письменника-полеміста Івана Вишенського. Що найбільше вразило в розповіді про його долю? Чи гідна, на вашу думку, ця людина, щоб її ім'я було увічнене в назвах вулиць сучасних українських міст і містечок? Поділіться припущеннями, чому про діяча, яким захоплювався Іван Франко, присвятивши йому однойменну поему, так мало знають герої відеосюжету. Яка роль історичного знання у збереженні національної пам'яті? (На дозвіллі прочитайте або послухайте згадану поему, щоб збагатити свої уявлення про суспільне та культурне життя в Україні в ранньомодерну добу.)

 Прочитайте уривки з джерел. Зробіть висновок щодо кожного, прибічником чи противником унії був автор цитованого тексту. На підставі яких деталей ви це визначили? Спираючись на текст параграфа, висловіть припущення, хто міг написати кожен з текстів.

 1. Знай же тоді, християнський брате, що найголовніших артикулів, які перешкоджають тій згоді, є п'ять: перший – про походження Духа Святого; другий – про чистилище; третій – про зверхність видимого й найстаршого пастора; четвертий – про календар, а п'ятий як додаток до того – про антихриста, щоб люди бачили, що коли вже прийшов антихрист, то він головний, якого люди чекають... Щоб, прочитавши, ти не сказав, що (не знаєш), скільки тих артикулів, щодо яких з римлянами не погоджуємося! Я в тому тебе безпечно переконаю, що тільки у тих п'яти зауважиш, що більше піддаєшся тиску, ніж правді, всі інші – спокій і згода. Бо вся служба Божа, святі тайни і всі інші церемонії й обряди нашої святої Східної Церкви залишаються цілими і ні в чому не порушеними.

2. Горе мені, бідній, горе нещасній, ах – з усіх сторін ограбованій, на світову ганьбу мого тіла з усіх риз оголеній! Горе мені, незносимими тягарями обтяженій: руки в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на стегнах, меч над головою обосічний, вода під ногами глибока, огонь по боках – негасимий, зусюди крики, зусюди страх, зусюди переслідування!

2. Унаслідок якої події постала греко-католицька церква та що визначало її становище?

До Берестейського собору готувалися і прихильники унії, і її противники, яких із кожним днем більшало (змінити свою позицію щодо ідеї об'єднання церков, відмовившись від унії, єпископи Гедеон Ба-

лабан та Михайло Копистенський). Заперечували унію братства та монастирі. Чужою вона була також для більшості шляхти й містян. Не підтримувало її й селянство. Антиунійну боротьбу очолював князь В.-К. Острозький. Невдоволення православних свідчило, що про добровільне з'єднання церков годі й думати.

Розуміючи складність ситуації, противники унії подбали про авторитетність представництва в Бересті. Крім двох єпископів – Г. Балабана й М. Копистенського, вони запросили представника константинопольського патріарха Никифора, який, згідно з рішенням собору східних патріархів, мав першість над митрополитами. Для участі в Берестейському соборі прибув також представник александрійського патріарха – Кирило Лукаріс. Авторитет високих східних церковних діячів міг вплинути на перебіг подій лише за умови спільного собору. Але він у Бересті не відбувся! Спеціальним універсалом король заборонив іноземцям брати участь у соборі. Тож, не дійшовши згоди навіть щодо спільного засідання, обидві сторони 8 жовтня розпочали окремі собори.

Православні зібралися в палаці, де зупинився В.-К. Острозький. Прихильники унії проводили собор у міській церкві Св. Миколая. Саме в ній було затверджено попереднє рішення про об'єднання церков. Так було утворено *греко-католицьку (унійну) церкву*.

Нова церква підпорядковувалася Папі Римському. Було визнано деякі засади католицького віровчення (догмати). Церковні обряди, свята, таїнства, особливості храмового будівництва, іконопису, церковного співу залишалися православними, а мовою богослужінь визнавалася церковнослов'янська. Король Сигізмунд III підтримав унію і визнав чинними ухвали собору, що відбувся в церкві Св. Миколая. Греко-католицьке духовництво, як і католицьке, звільнялося від сплати податків, уніатська шляхта нарівні з католицькою могла претендувати на державні посади. Крім того, греко-католицьким єпископам було обіцяно місце в сенаті, але ця домовленість лишилася нездійсненою. Що ж до Української православної церкви, то вона, попри велику кількість прихильників, опинилася поза законом.

Уніат – послідовник унії.

Від першого року існування греко-католицька церква потрапила в складне становище. З одного боку, її єпископи всупереч запевненням польської влади не отримали тих прав, що їх мало католицьке духовництво. З другого боку, більшість українського населення ставилася до унійної церкви як до чужої. Ситуація загострювалася й майновими суперечками: і греко-католики, і православні всі церкви й монастирі грецького обряду вважали своїми. Тож ієрархам греко-католицької церкви доводилося діяти активно.

До рішучих заходів удавався, зокрема, єпископ («батько унії») Іпатій Потій, який став митрополитом по смерті Михайла Рогози. Він був талановитим проповідником, письменником-полемістом, однак у боротьбі за унію діяв здебільшого силою, закликаючи силоміць відбирати православні храми й монастирі.

Багато зусиль для розбудови унійної церкви доклав і митрополит Йосиф Вельямін Рутський. На відміну від свого попередника, він наполегливо шукав способів порозумітися з православними, убагаючи у злагоді основну умову піднесення обох церков. Митрополит розгорнув діяльність, спрямовану на впорядкування та оновлення церковного життя, зокрема здійснив реформу греко-католицького чернецтва, яке було об'єднане в один орден – василіанський. Подібно до езуїтів, василіани опікувалися просвітницькою та місіонерською діяльністю.

 Як відбувалися церковні собори в Бересті? Чому їх було два? Які з тверджень стосуються засад, на яких виникла греко-католицька церква: а) підпорядковувалася константинопольському патріарху; б) визнавала зверхність Папи Римського; в) залишалася на засадах православного віровчення; г) визнавала деякі важливі догмати католицького віровчення; г') мовою богослужіння залишалася церковнослов'янська; д) користувалася для богослужіння латиною; е) зберігала православний обряд; є) переходила на католицький обряд? Чи стала новоутворена унійна церква рівною в правах із католицькою? Чим становище греко-католицької церкви відрізнялося від становища православної? Які заходи вищих ієрархів греко-католицької церкви були спрямовані на її розбудову?

 На яких позитивних рисах діяльності греко-католицької церкви акцентував увагу український історик Дмитро Дорошенко? На підставі поданого уривку порівняйте становище греко-католицької церкви в першій половині XVII ст. та у XVIII ст. Поміркуйте про причини змін, що відбулися. Висловіть припущення, які особливості суспільно-політичного життя в Речі Посполитій посприяли розбудові греко-католицької церкви.

 Тут, у Галичині, унія протягом XVIII століття зреформувала церковне життя, піднесла освітній рівень духівництва, і, у свою чергу, зробила головним захисником української народності проти полонізації та зросійщення. Це вона, властиво, врятувала Галичину від національної смерті.

Вона встигла зробитись батьківською вірою, і народ кріпко до неї прив'язався.

 Прочитайте замітку. Як можете оцінити той факт, що М. Костомаров, один з перших дослідників історії ранньомодерної доби в Україні, присвятив наукову працю Берестейській унії? Поділіться припущеннями, чому захист дисертації не відбувся, а її примірники наказали знищити. Чому вивченню української історії перешкоджали в Російській імперії, де випало жити М. Костомарову? Якою є роль неупереджених історичних досліджень у спростуванні псевдоісторичних міфів?

 Перша дисертація Миколи Костомарова, яку він подав на розгляд Харківському університету в 1841 р., була присвячена Берестейській унії – «Про причини і характер унії в Західній Русі». У цій праці історик прагнув довести, що церковна унія стала можливою тільки тому, що православне духівництво (а не народ), боячись утратити вплив і маєтки, спокусилося на ті привілеї та вигоди, які мали католицькі священники. Цікаво, що захист дисертації відмінили, а всі примірники наказали знищити (зі 100 уціліло лише кілька). Ініціатором цього був харківський архиєрей Інокентій, якому не сподобалося, що Костомаров зобразив православне духовенство в

непривабливому світлі, порушив питання його моральності. Характеризуючи внесок М. Костомарова у вивчення історії України, працю високо оцінював М. Грушевський.

Оцініть наслідки Берестейської унії з позицій історичної перспективи.

1. Витлумачте поняття: *церковна унія; полемічна література; греко-католицька церква; василіанський орден.*

2. Установіть хронологічну послідовність подій: а) запровадження в Речі Посполитій нового, григоріанського, календаря; б) православний та унійний собори в Бересті; ухвала унійного собору про утворення греко-католицької церкви; в) Люблінська унія; утворення Речі Посполитої.

3. До табору прихильників чи противників унії належали названі нижче історичні діячі, тогочасні громадські та релігійні об'єднання: а) король Сигізмунд III; б) князь В.-К. Острозький; в) митрополит М. Рогоза; г) єпископи І. Потій, К. Терлецький; г) єпископи Г. Балабан, М. Копистенський; д) братства; е) монастирі; є) Папа Римський?

4. Перейдіть за посиланням <https://cutf.ly/BedDpLwW> або кодом та виконайте завдання онлайн.

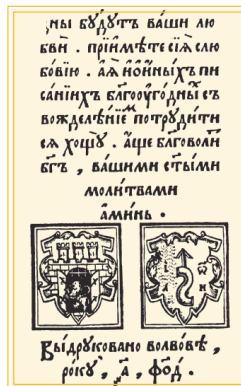
§ 8. Культурно-освітнє життя та книговидання на українських землях у XVI – першій половині XVII ст.

Роздивіться ілюстрації та прочитайте коментар до них. Які події, винаходи, люди та історичні процеси пов'язують зображення? Чому одним з перших українських стародруків став «Буквар»? Підтвердіть словами з джерела, що в тогочасному суспільстві усвідомлювали значення розвитку освіти. Які відомі вам історичні факти підтверджують цей висновок?

▲ Початкова сторінка «Букваря». 1574 р.

▲ Остання сторінка «Букваря» з гербом Львова та друкарським знаком Івана Федорова

▲ Друкарський верстат часів Івана Федорова

Однією з перших книг, надрукованих в Україні, став «Буквар». «Всесильною правицею Всевишнього Бога, задумом і старанням благочестивого князя Костянтина Костянтиновича Острозького, воеводи ки-

ївського, маршалка землі волинської, старости володимирського, який звелів влаштувати дім для друкування книг, а до того ж і дім для навчання дітей у своєму родовому славному місті Острозі, що у землі Волинській. І вибравши знавців божественного писання, грецької, латинської і руської мов, поставив їх навчати дітей. Із цієї причини надрукована ця книжка для першого дитячого навчання, по-грецьки алфавіту, а по-руськи азбуки, многогрішним Іоанном Федоровичем», – так першодрукар пояснив обставини появи цієї книги.

1. Чим уславилась Острозька академія?

Як ви знаєте з уроків історії України в 7-му класі, на українських землях освітою опікувалися ще від часів Русі. У ранньомодерну добу школи, як і раніше, діяли при церквах і монастирях. Тут дітей навчали письма церковнослов'янською мовою, основ арифметики, молитов, співу. Спочатку такі школи існували в найбільших містах, згодом їх кількість зростала: у другій половині XVI ст. вони діяли у Львові, Стрию, Рівному, Кременці, Заблудові, Володимирі на Волині.

Поширення ідей Реформації зумовило появу протестантських шкіл. Вони, зокрема, були засновані в Гоцці, Белзі, Львові, Берестечку, Хмельнику. Створювали свої школи та колегіуми і єзуїти. Розгортання мережі єзуїтських колегіумів спонукало українців до оновлення власної системи освіти, що знайшло втілення в діяльності братських шкіл.

Про масштаби змін у культурно-освітній царині свідчить діяльність острозького культурно-освітнього осередку. Його було створено 1576 р. з ініціативи князя В.-К. Острозького. Основним інструментом реалізації задумів князя мала слугувати школа, яку було створено в Острозі 1578 р.

В Острозькій школі ґрунтовно вивчали церковнослов'янську, грецьку та латинську мови, а також «сім вільних наук», про які довідалися в параграфі про братські школи. Шкільна програма, за якою навчали в Острозькій школі, передбачала початкову й середню освіту з елементами вищої. Саме тому сучасники називали Острозьку школу і колегіумом, і академією. Це була перша вища *слов'яно-греко-латинська школа* в Україні та у східнослов'янських землях.

1. Заставка з Острозької біблії. 1581 р.
2. Сторінка Острозької біблії.
3. Титульний аркуш Острозької біблії.

Ректором Острозької академії був Герасим Смотрицький – знавець літератури, поет, письменник. На запрошення В.-К. Острозького він прибув до Острога та очолив гурток учених, які готували до друку Острозьку Біблію. Г. Смотрицький був головним перекладачем і упорядником цього видання.

Серед вихованців Острозької академії було багато видатних особистостей: Йов Борецький, Петро Конашевич-Сагайдачний, Максим і Степан Смотрицькі, сини Герасима Смотрицького. Максим (Мелетій) став знаним ученим, письменником, церковним діячем, Степан залишився священником в Острозі, працював на ниві освіти. Про інших вихованців Острозької академії дізнаєтеся на наступних уроках, адже багато хто з них був активним учасником подій української історії. Славетний навчальний заклад відродили в незалежній Україні: сьогодні це Національний університет «Острозька академія».

Якою була роль Острозької академії в історії української культури? Хто ініціював створення цього навчального закладу? На підставі тексту підручника та додаткових джерел інформації складіть хронологічну задачу про долю Острозької академії та її славетних випускників.

Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/4evN56Uq> або кодом, прослухайте відеолекцію про становлення та діяльність Острозької академії. Перед переглядом оберіть одне з запитань, відповіддю на яке поділіться в загальному колі. 1. За чиєї фінансової підтримки було створено академію та як забезпечувалася діяльність викладачів та життя й побут студентів? 2. Хто міг навчатися в академії, з якого віку та скільки тривав повний курс навчання? 3. Яке місце в навчальному курсі академії належало різним мовам та які перспективи отримували випускники, опанувавши їх? 4. Які прийоми навчання в Острозькій академії знайшли продовження в сучасному шкільництві? 5. Чим відомі викладачі академії? 6. Яка доля спіткала академіяну бібліотеку? 6. На підставі яких джерел дослідники докладно довідалися про процес навчання в академії?

▲ Центральний корпус Національного університету «Острозька академія». Сучасна світлина

Попрацюйте з історичною картою на с. 23. 1. Назвіть міста – осередки шкільництва та книгодрукування на українських землях у другій половині XVI – на початку XVII ст. 2. Вкажіть напрямки, за якими на українські землі з європейських країн поширювалися культурні та просвітницькі ідеї. 3. Пригадавши матеріал попередніх

уроків, назвіть міста, де мав особливу потужність братський рух. 4. Знайдіть міста, у яких активно впроваджували нову регулярну систему забудови. Зробіть висновок про зв'язок різних проявів культурного розвитку із європейськими ідеями, що визначили початок нового часу.

2. Як книжні пам'ятки відбивають стан розвитку української мови?

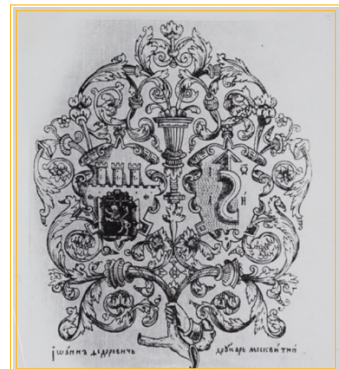
Позитивні зміни в царині освіти безпосередньо пов'язані з книговиданням. За тієї доби разом із навчальними закладами створювали й друкарні – так було і в Острозі, і у Львові, і в Києві.

Появі книговидання в Україні сприяла діяльність *Івана Федорова (Федоровича)*. Зазнавши переслідувань у Московії, він на початку 70-х років XVI ст. прибув до Львова. У створеній друкарні 1574 р. Іван Федоров надрукував «Апостол». Книга вийшла накладом близько 1000 примірників, з яких збереглося 90. У Львові, у друкарні І. Федорова, 1574 р. вийшов перший український друкований підручник для навчання грамоти – «Буквар». Збереглося два примірники львівського «Букваря»: у бібліотеці Гарвардського університету (США) і у Британській бібліотеці в Лондоні. Іван Федоров надрукував іще один «Буквар» 1578 р., під час перебування в Острозі, куди його запросив князь В.-К. Острозький. Незабаром в Острозі видав Новий Завіт (1580) і справжній шедевр з-поміж стародруків – Острозьку Біблію (1581). Вона була першим повним друкованим виданням Біблії церковнослов'янською мовою.

З-поміж перших друкованих українських книжок були граматики – підручники для вивчення мов. Приміром, «Адельфотес» – це підручник граматики грецької мови для слов'ян. Слава автора першої граматики церковнослов'янської мови у східнослов'янських землях належить українському вченому *Лаврентію Зизанію*. Книжку «Грамматика словенська» він видрукував у Вільно 1596 р. Л. Зизаній був також автором «Лексиса» – першого українського друкованого словника, де понад тисячу церковнослов'янських слів перекладено староукраїнською літературною мовою.

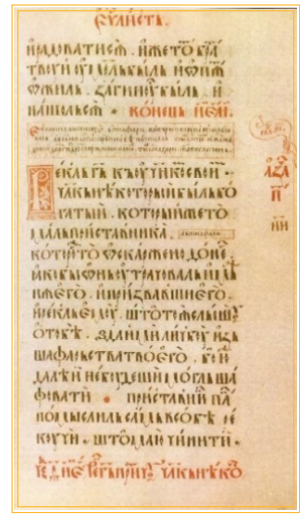

▲ Фронтиспис (сторінка із малюнком, уміщена на початку книги) із зображенням євангеліста Луки та сторінка із заставкою із львівського «Апостола». 1574 р.

▲ Друкарська марка Івана Федорова з «Апостола». 1574 р.

Протягом XVI ст. відбулися важливі зрушення в розвитку української мови. Вони становилися насамперед мови літературної. Окрім церковнослов'янської мови, застосовували книжну (літературну) староукраїнську (у другій половині XVI ст. її називали *простою мовою*). Проста мова була наближена до мови розмовної. Використовували її надзвичайно широко в судових та урядових документах, полемічних та ораторсько-проповідницьких творах, поезії, літописах. Церковні книги й надалі писали церковнослов'янською мовою, яка залишалася не зрозумілою народові. Саме тому для потреб церкви почали застосовувати *просту мову*. Тож від другої половини XVI ст. почали з'являтися переклади *простою мовою* церковних текстів. Першою відомою книгою Святого Письма, перекладеною староукраїнською мовою, є Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. У пам'ятці засвідчено фонетичні, граматичні, лексичні й синтаксичні особливості живої української мови XVI ст. Перекладач не лише замінював церковні слова тогочасними розмовними, зрозумілими українцям, а й вдавався до тлумачень, добирав синоніми. Цій меті слугували так звані *глоси*, які писалися дрібним письмом.

▲ Сторінка з глосами з Пересопницького Євангелія

 Як книговидання вплинуло на розвиток культури? Що дізналися про перші українські книгодруки? Якою мовою в XVI ст. користувалися на українських землях для написання різноманітних судових та урядових документів, літературних творів, літописів, а якою – для написання церковних книжок? Чим вони відрізнялися? Чому переклади Святого Письма староукраїнською мовою визначають як важливий етап в історії української мови?

 Прочитайте уривок з джерела. Про яку подію йдеться, коли вона відбулася? Хто є автором наведених рядків? Поділіться припущеннями, якими були мотиви добродійців, про яких згадано в уривкові. До яких суспільних груп вони належали і чи випадково автор не згадає про високих достойників?

 Ось розповідь про те, звідки почалася і як було створено цю друкарню: «Коли я оселився в славетнім місті Львові, обходив я багато разів багатих і благородних у світі, прохаючи від них допомоги... І це не раз, не двічі, а багато разів я робив... Знайшлися деякі невисокого священницького чину, а також незнатні з мирян, що подали допомогу. Не думаю, що робили це з достатку».

 Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/refeKsUW> або кодом, ознайомтеся із сайтом Музею книги і друкарства України. Оберіть один з розділів та, ознайомившись із інформацією в ньому, підготуйте коротке повідомлення для однокласників та однокласниць. Зайдіть у розділ «Колекція», далі – «Колекція онлайн» та знайдіть Острозьку Біблію. Погортайте

сторінки видання та поділіться роздумами про побачене в невеликому есе «Можливості цифрової ери для збереження історичної та культурної пам'яті», у якому висловіть пропозиції щодо цікавої для вас віртуальної програми з теми уроку.

Узагальніть матеріал параграфу у вислові-гаслі, що передає важливу для вас ідею уроку. Обговоріть найбільш влучні гасла в загальному колі.

1. Установіть хронологічну послідовність подій: а) заснування у Львові братської школи; б) створення Пересопницького Євангелія; в) заснування князем В.-К. Острозьким друкарні та школи, виникнення острозького культурно-освітнього осередку.

2. Які з перелічених пам'яток є стародруками, що побачили світ у другій половині XVI ст.: а) львівський «Апостол»; б) Пересопницьке Євангеліє; в) Острозька Біблія; г) Остромирове Євангеліє; ґ) «Буквар»; д) «Грамматика словенська» Л. Зизанія; е) «Повість минулих літ»?

3. Які історико-географічні об'єкти пов'язані з розвитком освіти та книговидавництва?

4. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/wedDaKkn> або кодом та виконайте завдання онлайн.

§ 9. Містобудування, архітектура та образотворче мистецтво

Роздивіться ілюстрацію та прочитайте коментар до неї. Спираючись на фото та уривок з джерела, схарактеризуйте нову систему міської забудови, яку почали застосовувати в XVI ст. На які деталі в облаштуванні міського простору звернув увагу автор джерела? Що його особливо вразило в тогочасному Львові? Зверніть увагу, що Історичний центр Львова навколо площі Ринок у 1998 р. включено до Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО. Поміркуйте, чому історична забудова міст перебуває під захистом. Чому такі місця приваблюють туристів?

▲ Панорамний вигляд житлових будинків (кам'яниць) на площі Ринок у Львові. Сучасна світлина

” Автор найдавнішого докладного опису Львова Мартин Груневег із Гданська, який перебував у місті в 1582–1602 рр., згадував: «Загалом Львів – гарно вимуроване місто, на всіх вулицях багато мурованих кам'яниць, прикрашених різьбленням і малюванням. Проте всі будинки закриті тільки гонтом (своєрідна «дерев'яна черепиця»). Найкраща забудова на Ринку й Вірменській вулиці... Навколо Ринку перед будинками прокладено тротуар, рівно вимощений тесаним камінням. Він такий широкий, що на ньому можуть розійтися чотири особи, або дві пари назустріч одна одній... Посередині Ринку гарна велика ратуша, укрита жовтою та зеленою полив'яною черепицею».

1. Якими були особливості містобудування XVI ст.?

З поширенням магдебурзького права в українських містах дедалі частіше стали застосовувати елементи регулярної забудови, яка передбачала чітке, відповідно до геометричної сітки, розташування основних будівель та ансамблів – головної площі, кварталів, вулиць. Центральною частиною міста, з якої й починалося будівництво, була площа з ратушею посередині – прямокутна або квадратна за формою *ринкова площа*, або *площа Ринок*. Від кожного її рогу відходило по дві вулиці. Кілька вулиць прокладали паралельно кожній зі сторін площі. Найважливіші вулиці перетинали все місто. Місто обносили мурами, захисту слугували також рів і вал. На мурах зводили оборонні вежі. Вони мали по кілька в'їзних брам (у Львові, наприклад, їх було дві). Захисні споруди обмежували територію міста, тому його внутрішня забудова була надзвичайно щільною. Житла будували на невеличких ділянках землі, вони були кількповерховими, розташованими впритул. На вулицю виходив тільки вузенький *фасад* із *порталом* і двома вікнами поруч, а на другому й третьому поверхах – по троє вікон. Приміщення на першому поверсі таких споруд використовували для господарських потреб: як крамниці, склади, різні контори. Другий та третій поверхи були житловими. Будинки споруджали з каменю, тому їх називали *кам'яницями* (проте не були рідкістю й дерев'яні оселі або дерев'яні прибудови до кам'яниць). Кожну кам'яницю оздоблювали лише їй притаманним різьбленням. У старих містах нова забудова зазвичай поєднувалася із традиційною. Такі міста, як Київ, Володимир, Чернігів, Новгород-Сіверський, зберігали давнє планування, в основу якого було покладено особливості рельєфу. Житлова забудова цих міст лишалася майже всуціль дерев'яною.

Містобудування тієї доби, передусім на західних українських землях, зазнавало відчутного впливу мистецького стилю ренесанс. Найвідомішою пам'яткою ренесансного будівництва Львова є ансамбль Успенського братства, який складається з Успенської церкви, каплиці Трьох Святителів, дзвіниці (вежі Корнякта).

Фасад – передній бік споруди в архітектурі.

Портал – архітектурно оформлений вхід до споруди.

Каплиця – невеличка споруда без вівтаря для відправ і молитов.

Аркада – ряд однакових за формою й розмірами арок, що спираються на стовпи або колони.

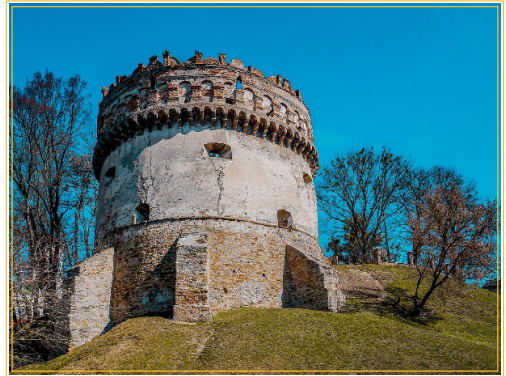
▲ Церква Зішестя Святого Духа
в с. Потеличі

архітектори застосовували до кінця XVII ст. Однак міські укріплення будували переважно з дерева. Дерев'яна фортеця була неодмінною ознакою міста на землях Подніпров'я та Лівобережжя.

На початку століття було відновлено Київський замок. Нових обрисів набув один з найпотужніших приватних замків Волині – Острозький, розбудова якого припадає на кінець XIV – XVI ст. Комплекс споруд Острозького замку було об'єднано в єдину фортифікаційну систему. Цей ансамбль складався з «Вежі Мурованої» – найстарішої частини замку, північної стіни Богоявленської церкви, а також спорудженої наприкінці XVI ст. Круглої, або Нової, вежі, прикрашеної зверху ренесансною короною.

▲ «Вежа Мурована»
Острозького замку.
Сучасна світлина

▲ Кругла, або
Нова вежа Острозького замку.
Сучасна світлина

Чим зумовлені зміни в міській забудові на початку ранньомодерної доби? Що було характерним для будівництва оборонних споруд? Де розташовано найвідоміші архітектурні пам'ятки доби?

Роздивіться ілюстрації та прочитайте замітку. На підставі тексту і зображень визначте ознаки ренесансного стилю в архітектурі. Витлумачте назви пам'яток, про які довідалися.

” Унікальною пам’яткою ренесансної архітектури є ансамбль споруд центру Львова – площа Ринок. Найпомітнішою будівлею в цьому ансамблі є Чорна кам’яниця. Таку назву пам’ятка отримала в середині XIX ст., коли її фасад пофарбували в чорний колір. Будинок споруджено в 1588–1589 рр. За свою тривалу історію кам’яниця зазнала багатьох змін, проте не втратила ренесансного вигляду. Вікна й нині прикрашає білокам’яне різьблення з мотивами листя аканта й виноградної лози.

Будинок на площі Ринок, який носить ім’я Корнякта, – найшпатніша житлова будівля в місті за тих часів, а також найвидатніша пам’ятка ренесансного будівництва у Львові. Будинок Корнякта – єдина тогочасна споруда в житловій забудові міста, зведена на двох будівельних ділянках, що дало змогу розпланувати внутрішній двір з відкритими аркадами-лоджіями, які оточують подвір’я з трьох сторін. Тому пам’ятку ще називають *палацом Корнякта*. Будинок звів у 1580 р. архітектор Петро Барбон за участю Павла Римлянина.

▲ Чорна кам’яниця

▲ Будинок Корнякта

▲ Внутрішній двір будинку Корнякта

На підставі ілюстрації і коментаря до неї поясніть, що являли собою замки-палаці. Поділіться припущеннями, чому такий тип споруд почав набувати поширення в XVI ст. Чим ці споруди відрізняються від давніших фортець, а чм подібні до них?

▲ Меджибізький замок

Замок у смт Меджибіж у Хмельницькій області, докорінно перебудований у середині XVI ст., був однією з найпотужніших фортець у регіоні. Ця споруда, так само як і Кам'янець-Подільська фортеця, не мала правильної форми, оскільки під час будівництва архітектори прагнули враховувати особливості рельєфу. Замок спорудили на високому мисі, де зливаються річки Південний Буг і Бужок. Пам'ятка є прикладом замку перехідного типу – від споруд з оборонними стінами і вежами до замків-палаців.

2. У чому своєрідність образотворчого мистецтва доби?

Нові риси в архітектурі зумовили розвиток *мистецтва скульптури*, адже саме скульптурними зображеннями оздоблювали ренесансні споруди. Зокрема, скульптурними рельєфами та пишним різьбленням прикрашені львівські споруди Чорної кам'яниці, будинку Корнякта, каплиці Трьох Святителів, Успенської церкви тощо.

Набув поширення і *скульптурний портрет*, що виконував роль надгробного пам'ятника. Приміром, 1579 р. в Успенській церкві Києво-Печерської лаври було встановлено надгробок Костянтина Острозького: одягнений у лицарський обладунок князь відпочиває на ложі. Така композиція скульптури цілком відповідала ренесансним традиціям, за якими небіжчика нерідко зображали ніби уві сні.

▲ Надгробний пам'ятник Костянтину Острозькому. 1579 р.

Від другої половини XVI ст. починає розвиватися *декоративне різьблення*, яким оздоблювали рамки ікон. Іконостаси, виготовлені з дерева, прикрашали різьбленими рослинними орнаментами, обов'язково вкритими фарбою чи золотом і сріблом.

Скульптура – різновид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємність, тривимірність і виконуються з твердих або пластичних матеріалів. Має два основні різновиди – круглу (статуя, бюст тощо) та рельєф (об'ємне зображення на площині).

Гравюра (від франц. graver – *вирізати*) – вид мистецтва графіки, що охоплює різноманітні способи ручного оброблення дощок чи металевих пластин і друкування з них відбитків.

Упродовж XVI ст. розвивався *іконопис* – найпопулярніший і найпоширеніший різновид малярства. Потужним осередком українського релігійного малярства до середини століття був Перемишль. Більшість українських ікон того часу належить до спадщини малярів саме цього міста. Працював там і автор перших в історії українського мистецтва ікон з авторським підписом – «Успіння Богородиці» із церкви Архангела Михаїла в Смільнику (1547 р.) – Олексій Горошкович. Традиції перемишльської школи розвивають у кількох провінційних осередках, серед яких провідне місце належить Самбірському, де працювали кілька митців на чолі з Федуском – автором храмового «Благовіщення» 1579 р.

▲ Ікона Успіння Богородиці.
Художник Горошкович О. 1547 р.

▲ Ікона Благовіщення.
Художник Федуско. 1579 р.

із церкви в Іваничах поблизу Володимира на Волині. Від другої чверті століття зростає роль львівського осередку іконопису.

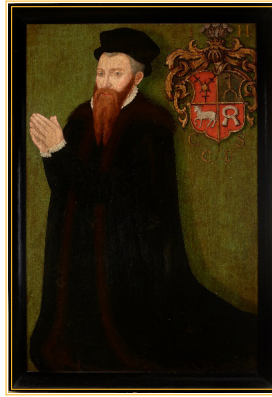
Наприкінці століття виник *світський портретний живопис*. Найдавнішим зразком цього жанру є портрет польського короля Стефана Баторія, створений для львівської ратуші Войцехом Стефановським (1576 р.). Проте з оригінальних пам'яток зберігся лише портрет сяноцького каштеляна й перемишльського старости Яна Гербурта. У пізніших копіях відомі портрети членів родини князів Острозьких.

На XVI ст. припадає злет книжкового малярства. Яскравим прикладом використання орнаментів, характерних для європейського Відродження, є мініатюри Пересопницького Євангелія. Рукопис прикрашають чотири мініатюри: зображення євангелістів за роботою.

Поява першодруків Івана Федорова поклала початок розвитку в Україні книжкової гравюри. Першими взірцями нового мистецького явища стали зображення євангеліста Луки з фронтисписа та друкарська марка Івана Федорова, якими оздоблено «Апостол» (1574 р.).

▲ Портрет Стефана Баторія. Художник Стефановський В. 1576 р.

▲ Портрет Яна Гербурта. Після 1577 р.

▲ Портрет Беати Острозької. Невідомий художник. XVII ст.

 Простежте зв'язок між ідеями Високого Відродження та Реформації в розвиткові скульптури, образотворчого та книжкового мистецтва. Як у XVI ст. розвивався іконопис? Чому появу гравюри пов'язують з початками книговидання? Скільки років тому на наших землях було створено першу книжкову гравюру?

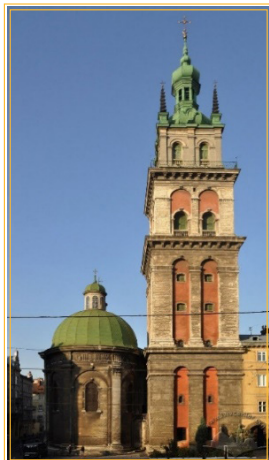
 Прочитайте замітку та роздивіться ілюстрації на с. 55. На підставі матеріалів параграфа напишіть запрошення до віртуальної екскурсії пам'ятками ренесансної архітектури Львова, поділившись цікавими подробицями, що справили на вас найбільше враження.

” Цікавою є доля Успенської церкви у Львові. Та споруда, що збереглася донині і якій притаманні виразні ренесансні риси, є, власне, четвертою Успенською церквою. Автором проекту і керівником будівельних робіт був італієць Павло Римлянин – з ним Успенське братство у 1591 р. уклало договір про будівництво. Доки відбудована церква не почала діяти, за неї правила каплиця Трьох Святителів. Її прибудовано до церкви з північного боку (будівництво тривало впродовж 1578–1590 рр.). Поряд з Успенською церквою та каплицею Трьох Святителів височіє 65-метрова вежа Корнякта – будівля, що одразу стала символом Львова. Вежу будував у 1572–1578 рр. архітектор Петро Барбон на кошти Костянтина Корнякта.

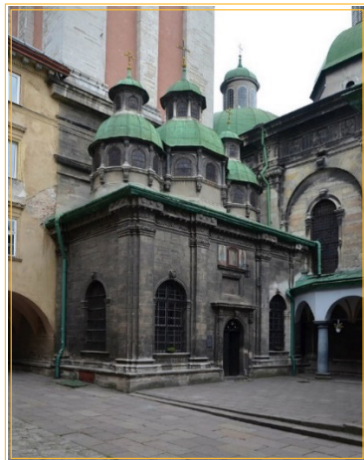
 Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/8evMwkda> або кодом, роздивіться відеорекострукцію ранньомодерного Львова. Які архітектурні пам'ятки, відомі вам з матеріалів уроку, побачили на макеті? Які деталі міської забудови збагатили ваші уявлення про розвиток містобудування та архітектури за того періоду? Розіграйте в парах діалог під час пішохідної екскурсії Львовом, поділившись враженнями від побаченого.

 Укладіть схему «Культурне життя на українських землях у XVI – на початку XVII ст.» у формі дерева життя. Усно прокоментуйте, яким історичним процесам, явищам, фактам надали символічного значення коренів, гілок, паростків. Спрогнозуйте, які культурні досягнення доби мали продовження в наступні епохи, а які стали надбанням історії.

▲ Успенська церква з вежею Корнякта

▲ Каплиця Трьох Святителів

▲ Портрет Костянтина Корнякта. Невідомий художник. Кінець XVI – початок XVII ст.

1. Витлумачте поняття та терміни: *кам'яниця*; *каплиця*; *скульптура*; *гравюра*.

2. Які особливості містобудування та архітектури стали прикметою XVI ст.?

3. Які нові види та жанри образотворчого мистецтва з'явилися у ранньомодерну добу? Із чим це було пов'язане?

4. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/fefrujMJ> або кодом та виконайте завдання онлайн.

§ 10–11. Проєкт та узагальнення з теми «Українські землі у складі Речі Посполитої в XVI – першій половині XVII ст.»

Проєкт

Щоб систематизувати знання з історії України на початку ранньомодерної доби, виконайте проєктне завдання «Як змінилося життя на українських землях в XVI – на початку XVII ст.», у межах якого підготуйтеся і візьміть участь у дебатах «Виклики нового часу: чи відчували представники різних суспільних груп зміни на краще впродовж свого життя?».

Дебати (з франц. *débats* – *суперечка*; *обмін думками*) – обмін думками на зборах, засіданні. У сучасному житті дебати є важливою частиною судового процесу, формою політичного життя (наприклад, парламентські дебати, дебати під час виборчих кампаній тощо). Популярними є дебати як командна рольова гра. Як форма роботи на уроці дебати передбачають дискусію з приводу питання, на яке учасники мають протилежні відповіді (одні ствердну, інші – заперечну, можуть бути й ті, хто не погоджується з однозначною відповіддю). Під час дебатів на уроці історії важливо чітко формулювати аргументи, які обґрунтовують вашу позицію, наводити переконливі приклади, уважно слухати міркування інших та поглиблювати або спростовувати обговорювані думки, спираючись на історичні факти.

Перед початком роботи вам належить обрати суспільну роль та визначитися зі своєю позицією щодо проблеми, яку запропоновано обміркувати в загальному колі. Варто брати до уваги всі можливі аргументи, що ґрунтуються на опрацьованому матеріалі. Тож ваша відповідь на запитання, винесене на дебати, має спиратися на інформацію про історичні умови, які визначали становище представників певних станів, соціальних груп і прошарків населення. Щоб рівномірно розподілити ролі, підготуйте картки за кількістю учнів у вашому класі та надпишіть на них назви суспільних груп, імена реальних історичних постатей, про які довідалися на уроках. Написи на картках, наприклад, можуть бути такими: *представник литовської знаті, великий князь литовський, польський король, представник польської знаті, представник руської знаті, польський шляхтич, литовський шляхтич, український шляхтич, православний священник, представник католицького духівництва, містянин, мешканець Львова, князь В.-К. Острозький, непохожий селянин, торговець шовком з Києва* тощо. Проведіть жеребкування, скориставшись капелюхом або кошиком.

Отримавши для себе роль, пригадайте все, що довідалися про життя цієї суспільної групи або конкретної історичної особи, та узагальніть відомості в есе, у якому викладіть відомі вам факти за планом:

1. Яке місце в тогочасній суспільній структурі належало станові, версті чи прошарку населення, які історичні факти підтверджують це місце.

2. Які права та обов'язки мали представники суспільної групи, про яку пишете, і що їх визначало.

3. Якою була участь представників цієї групи населення в тогочасному політичному, господарському чи культурному житті, які факти це підтверджують.

4. Що змінилося в становищі суспільної групи від часів середньовіччя (розширилися чи звузилися права, як змінилося повсякденне життя, якими були можливості для освіти, доступ до суспільних благ тощо) і які факти слугують підставою для ваших висновків.

На початку дебатів обміняйтеся в загальному колі думками про те, яку відповідь – ствердну чи заперечну ви даєте на поставлене запитання і на підставі обговорення об'єднайтеся в три групи: 1) ті, хто вважає, що конкретна особа чи суспільна група, що випала за жеребом, відчували зміни на краще у своєму житті на українських землях на початку ранньомодерної доби; 2) ті, хто переконаний, що такі зміни не були відчутними; 3) ті, хто не може дати однозначної відповіді.

Правила проведення дебатів на уроці передбачають таку послідовність дій:

- 1) обговоріть у своїй групі аргументи на користь обраної позиції;
- 2) висловіть аргументи, надаючи слово якомога більшій кількості учасників та учасниць групи (стежте, щоб прозвучали докази з погляду представників різних верст, прошарків та груп населення);
- 3) вислухайте аргументи представників інших груп;
- 4) якщо під час обговорення ви змінили свою думку, перейдіть до іншої групи;

б) оберіть з кола учасників своєї групи людину, яка узагальнить позицію групи;

б) вислухайте контраргументи представників інших груп;

7) узагальніть позицію своєї групи кількома підсумковими твердженнями;

8) викладіть свою остаточну позицію за результатами обговорення в короткому звіті за схемою: а) які аргументи з почутих видалися вам найпереконливішими; б) що нового довідалися під час обговорення; в) чи змінили свою позицію під час дебатів; г) чи цікаво вам було працювати над проектом; г) що найбільше сподобалося під час дебатів.

Щоб пригадати та узагальнити матеріал теми, виконайте завдання.

1. Пригадайте дати подій та розташуйте їх на лінії часу: а) Берестейська унія; б) Кревська унія; в) Люблінська унія.

2. Визначте причини, сутність та наслідки кожної з указаних у попередньому завданні подій для українських теренів, заповнивши таблицю. Чому щодо означення всіх цих подій застосовують термін «унія»?

Причини	Подія та її історична сутність	Наслідки

3. Розгляньте картосхему. 1. Якими літерами позначено території нових воєводств Речі Посполитої на українських землях після Люблінської унії? Назвіть їх. 2. Якими кольорами позначено території Московського царства, Османської імперії та її васалів? 3. Відповідно до цифр назвіть міста – центри воєводств Речі Посполитої.

4. Про що йдеться в уривках з історичних джерел? Дайте історичний коментар описаним подіям за схемою: 1) про яку подію свідчить уривок; 2) коли вона відбулася; 3) хто з відомих історичних постатей брав у ній участь; 4) хто і чому залишив свідчення про неї; 5) яке її значення в перебігові історичних подій.

А «Хочуть ... панове містяни львівські школи заснувати для навчання дітей християнських усіх станів, які би мали вчитися Письма Святого грецького і слов'янського, щоб не був їхній християнський рід неначе безсловесним через свою невченість. І також купили друкарню, потрібну для тієї школи».

Б «Ось розповідь про те, звідки почалася і як було створено цю друкарню: “Коли я оселився в славетнім місті Львові, обходив я багато разів багатих і благородних у світі, прохаючи від них допомоги...І це не раз, і не двічі, а багато разів я робив... Знайшлися деякі невисокого священницького чину, а також незнатні з мирян, що подали допомогу. Не думаю, що робили це з достатку”».

В «Згадані два єпископи прийшли в грецькому одязі, що його носять у їхніх країнах, укланувши в просторі поміж лавами, вони, за їхнім звичаєм поцілували землю, а згодом те саме зробили посередині цього вільного простору, а третій раз перед стопами Папи і їх, наприкінці, з пошаною поцілували; а перший з них, що називався Іпатій, дав Папі листи... Тоді вчинили ісповідь віри, і то перший – який знав латинську мову – відчитав її латиною, а другий, Кирило, що не знав латинської мови, вчинив її по-грецьки чи руськи».

5. Підготуйте розповідь про князя В.-К. Острозького, використавши пам'ятку для характеристики історичної особистості.

Пам'ятка для характеристики історичної особистості

1. Установіть, коли та в якій країні жив історичний діяч. Укажіть історичні умови, на тлі яких він розгортав свою діяльність.

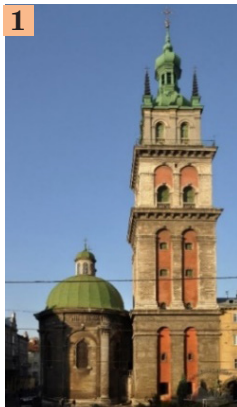
2. Опишіть зовнішність, характер цієї людини. Що, на вашу думку, вплинуло на її формування? Які її вчинки варто наслідувати, а які ви не схвалюєте?

3. Інтереси якої суспільної верстви обстоювала ця людина?

4. Назвіть історичні наслідки її діяльності.

5. Дайте загальну оцінку діяльності цієї людини. Як ви ставитеся до засобів, якими історична особа прагнула досягти мети?

6. Спираючись на подані ілюстрації, узагальніть досягнення культури на українських землях на початку ранньомодерної доби.

ЗМІСТ

Дорогі восьмикласники та восьмикласниці! 3

**Розділ 1. Українські землі у складі Речі Посполитої
в XVI – першій половині XVII ст.**

§ 1. Ранній новий час в історії України	4
§ 2. Українські землі як об'єкт претензій держав Європи й Азії в першій половині XVI ст.	8
§ 3. Соціально-економічний розвиток українських земель у першій половині XVI ст.	15
§ 4. Люблінська унія 1569 р.	20
§ 5. Соціально-економічний розвиток та повсякденне життя на українських земля після Люблінської унії	27
§ 6. Церковні та релігійні проблеми в Україні XVI ст.	32
§ 7. Берестейська церковна унія 1596 р.	38
§ 8. Культурно-освітнє життя та книговидання на українських землях у XVI – першій половині XVII ст.	43
§ 9. Містобудування, архітектура та образотворче мистецтво	48
§ 10–11. Проєкт та узагальнення з теми «Українські землі у складі Речі Посполитої в XVI – першій половині XVII ст.»	55